

KERSTSPEL UIT OBERUFER

Spelersversie en oorspronkelijke tekst
ingeleid, met woordenlijst en muzieknotatie

Vertaling: Sanne Bruinier (1875-1951)

Muziek (tenzij anders vermeld): Leopold van der Pals (1884-1966)

Redactie: Anand Blank (Vrije Basisschool De Stroeten, Emmen)

Uitsneden uit een door Karl Julius Schröer (1825-1900) gepubliceerde afbeelding in het tijdschrift Faust (Schröer 1860). Lithografie door Karl Hermann Krabbes (1840-1920).

Legenda:

1. Sterrenzanger
2. Maria
3. Jozef
4. Gabriël
5. Gallus
6. Stiechel
7. Witok
8. Crispijn

8

De hier niet afgebeelde figuren komen voor in het paradijs- en driekoningenspel.

VOORWOORD

Deze nieuwe editie van het kerstspel uit Oberufer in de vertaling van Sanne Bruinier is gemaakt met twee hoofddoelen: het bieden van een bruikbare tekst om mee te werken en het verbinden van de tekst van Bruinier met de Duitse tekstkritische edities.

Wat het eerste doel betreft, biedt dit boekje een gemakkelijk leesbare tekst met waar nodig verklaring van woorden, die het de spelers zo gemakkelijk mogelijk maakt de tekst te begrijpen. Voor het tweede doel zijn de Duitse tekstedities betrokken en is een klein aantal wijzigingen in de Nederlandse tekst gedaan.

In de inleiding wordt iets verteld over het kerstspel zoals het in de plaats waar het oorspronkelijk gespeeld wordt en over het ontstaan ervan. Daarna wordt de relatie met het onderzoek in Duitsland gelegd, en worden enkele tekstkritische keuzes verantwoord.

Het eerste deel van de uitgave is een toneeltekst in moderne spelling, gevolgd door de muziek van de verschillende liederen. Een asterisk (*) na een woord betekent dat dit woord in de woordenlijst wordt verklaard. Een dubbele asterisk (**) betekent dat een hele zin wordt toegelicht.

Het tweede deel van de uitgave bestaat uit een editie van de exacte tekst van Bruinier, zoals die te vinden is in de editie van uitgeverij De Zevenster. Deze is gebaseerd op de vroegste gestencilde versie. De tekst is voorzien van de regelnummering van de oorspronkelijke Duitse uitgave (Schröer 1862), in de voetnoten wordt een aantal bijzonderheden van de tekst toegelicht en worden redactionele keuzes verantwoord. Daarna volgen een uitgebreide woordenlijst en een bibliografie.

Ik hoop dat deze uitgave adequaat voorziet in de behoeften van scholen en toneelgezelschappen. Reproductie van de tekst voor eigen gebruik is toegestaan, mits titelpagina en het colofon mee worden gekopieerd en vermenigvuldigd.

Dank aan Jeroen Zijlstra voor het doorlezen van de tekst, aan Gerard Reijngoud voor het ter beschikking stellen van zijn bibliotheek en aan Pieter Witvliet voor een grondige en kritische lezing van de eindversie.

Veel speelplezier!

Anand Blank, Driekoningen 2018

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	5
INLEIDING	8
HET SPEL VAN CHRISTI GEBOORTE - SPELERSTEKST	17
MUZIEK	37
HET SPEL VAN CHRISTI GEBOORTE - OORSPRONKELIJKE TEKST	47
WOORDENLIJST	70
BIBLIOGRAFIE	74

INLEIDING

1. Ontstaan en speeltradities van het kerstspel

Dat het kerstspel dat voor u ligt nog opgevoerd wordt, hebben we te danken aan de Duitse taalwetenschapper Karl Julius Schröer (1825-1900) die de tekst voor het eerst heeft uitgegeven, en aan Rudolf Steiner (1861-1925) die de traditie van het opvoeren nieuw leven heeft ingeblazen. Schröer werkte in de jaren '50 van de negentiende eeuw als jonge docent en onderzoeker aan het lyceum van Preßburg in het toenmalige Oostenrijk-Hongarije. Tegenwoordig heet de stad Bratislava en is het de hoofdstad van Slowakije. Aan de oostkant van de stad ligt de wijk Prievoz. Dit was in de tijd van Schröer een dorpje dat de naam Oberufer droeg. De bevolking van het dorp bestond uit katholieke en protestantse boeren die kerkten in Preßburg. Zij voerden samen om de paar jaar rond kerst een aantal toneelstukken op. Volgens Schröer haalde de plaatselijke notabele zijn neus op voor deze opvoeringen: het spel was van en voor het volk.¹

Het is niet precies aan te geven waar en wanneer de spelen ontstaan zijn. Schröer noemt twee mogelijke migrantengroepen die het stuk hebben meegebracht. De eerste is de religieuze groepering van de Mährische broeders, die midden 16^e eeuw naar Bohemen zijn getrokken vanuit Duitse gebieden en zich later naar gebieden in het toenmalige Oostenrijk-Hongarije hebben verspreid. De andere groep is die van de zogenaamde Haidbauern begin 17^e eeuw vanuit het zuiden van Beieren. Over de ontstaansdatum valt iets meer te zeggen. De wisselzang tussen Jozef en Maria stamt in de kern al uit de 14^e eeuw (lied 7). Sommige stukken gaan terug op Latijnse hymnes uit de 12^e (lied 2) en 13^e eeuw (lied 3 en 18). Het stuk als geheel is vermoedelijk ontstaan tussen 1544 en 1568: in het eerste jaar verscheen een liedbundel van de Mährische broeders waaruit een lied in het kerstspel is opgenomen (lied 2 en 3); in het tweede jaar verscheen een gedrukt toneelspel van de Duitse schrijver Benedikt Edelpöck dat erg op het Oberuferer spel lijkt, maar geschreven is in het Hoogduits. Schröer noemt dat het waarschijnlijker is dat Edelpöck de tekst van het Oberuferer spel heeft gebruikt dan andersom. Zo is een ontstaansdatum in het derde kwart van de 16^e eeuw waarschijnlijk. Enkele delen stammen uit de 17^e eeuw (lied 1, 14, 17, 19).

De gang van zaken was zo: het algehele leiderschap van de spelen ging over van vader op zoon. De leider, de 'Lehrmeister', zocht na het binnenhalen van de oogst, eind oktober, een aantal jongens uit die hem geschikt leken. Degenen die uiteindelijk meededen moesten zich tijdens de periode van instuderen aan strenge regels houden: gehoorzaamheid aan de meester, niet naar de meisjes, geen alcohol en schuine taal. De meester was de enige die beschikte over een complete tekst, de jongens schreven hun rol over. Er werd dagelijks geoefend.

¹ De opmerkingen over de manier van opvoeren zijn gebaseerd op Schröer (1862) pp. 4-12.

Op de eerste advent was de première. De groep, kompanij geheten, trok het dorp rond en ging naar de plaatselijke herberg. Daar aangekomen droeg de zogenaamde Sterrenzanger het Sterrengezag buiten voor. Vervolgens ging de hele groep naar binnen, de kompanij als eerste, daarna het publiek. Vlak na de ingang was aan beide kanten een gordijn opgehangen. De kompanij gebruikte de ruimte daarachter als kledkamer. De toeschouwers liepen door naar de banken die langs de andere drie wanden in een soort hoefijzervorm waren opgesteld. Terwijl de kompanij zich omkleedde trok de jongen die de duivel speelde nog een keer het dorp rond en kwam al toeterend op een koehoorn bij de mensen binnenvallen om ze naar het toneel te sturen. Als ook de laatste binnen waren begon het spel, zo rond een uur of drie 's middags. Achtereenvolgens speelden ze het kerst- en driekoningenspel die in die tijd één geheel vormden, het paradijsspel en een klucht. Dat duurde alles bij elkaar zo'n twee uur. Als er dan nog mensen waren die het nogmaals wilden zien, begon de kompanij weer van voren af aan. Vanaf de eerste advent begin december tot en met Driekoningen op 6 januari voerde de kompanij de stukken elke zon- en feestdag op, ook in de omringende dorpen.

Karl Julius Schröer heeft zeer waarschijnlijk de opvoeringen van 1853 en 1856 gezien en publiceerde zijn uitgave van de tekst in 1858. Veel later, rond 1880, werkte hij als professor in Wenen en kwam de jonge Rudolf Steiner als student bij hem op bezoek. Steiner noemt in een artikel over de spelen hoe Schröer vol vuur raakte als hij over de spelen vertelde.² Op Steiner maakten Schröers verhalen grote indruk en in 1909, toen hij voorzitter was van de Duitse afdeling van de theosofische vereniging, liet hij een kort kerstspel uit de Oberpfalz (Beieren) opvoeren. Een jaar later werd het kerstspel uit Oberufer in Wenen opgevoerd door leden van de vereniging. De muziek die Leopold van der Pals bij de spelen heeft geschreven stamt uit deze tijd.³ Na het ontstaan van de antroposofische vereniging in 1913 werd het stuk vanaf 1915 jaarlijks in het hoofdkwartier Dornach opgevoerd. Vanaf de stichting van de eerste vrijeschool in Stuttgart in 1919 werd het ook elk jaar voor de leerlingen opgevoerd.

Steiner gebruikte de tekst van Schröer als basis, wilde deze echter het liefst omwerken om zo een "oorspronkelijke" versie te herstellen. Hiervoor, gaf hij in een lezing aan, vond hij echter nooit de tijd.⁴ Steiner heeft het stuk in Dornach negen keer geregisseerd. In zijn nalatenschap zijn twee exemplaren van Schröers editie met veel aantekeningen van Steiner bewaard gebleven. Uiteindelijk gaf de antroposofische vereniging in 1938 een gedrukte tekst uit met het spel zoals het in Dornach gespeeld werd. Deze wordt in Duitstalige gebieden nog altijd veel gebruikt. Hij is bijna identiek aan die van Schröer op enkele toevoegingen en wijzigingen van Steiner na en het spellen van de Duitse tekst volgens een dialectale uitspraak.

² Steiner (1915-1924), p. 22 (artikel kerst 1922).

³ Van der Pals (1948), p. 110.

⁴ Steiner (1915-1922), pp. 95-96 (23-12-1923).

Rudolf Steiner heeft, toen hij de tekst van Schröer gereed maakte voor gebruik binnen de toenmalige theosofische vereniging, een aantal veranderingen aangebracht. De bekendste is het in 1922 toevoegen van een proloog aan het paradijsspel door de zogenaamde boomzanger naar analogie van de sterrenzanger bij het kerstspel.⁵ Een andere is de splitsing van het spel rond de geboorte van Jezus in het huidige kerstspel en het driekoningenspel. Het kerstspel bestaat nu uit de volgende onderdelen: sterrengezing, proloog (aankondiging van de geboorte door Gabriël), geboortespel en herdersspel.

In het kerstspel heeft Steiner op zeven plekken wijzigingen aangebracht.

1. In het Sterrengezing wordt het groeten van de plaatselijke Oberuferer adel, de familie Palfi, weggelaten (rr. 21v.)
 2. In de proloog van de engel de toevoeging van het woord *uns*, in vertaling 'ons'.⁶
 3. In de proloog van de engel wordt dat wat betrekking heeft op het driekoningenspel weggelaten (rr. 56-65).
 4. In het herdersspel is een kort gesprek op rijm toegevoegd over eten dat Witok bij zich heeft (rr. ^a335-^d335). Bij Schröer staat deze wijziging in proza in een voetnoot.⁷
 5. Wanneer Stiechel gevraagd wordt aan te geven wat hij gedroomd heeft, voegt Steiner in zijn exemplaar van de tekst in de kantlijn *wos mir* (dialect voor 'wat ik') toe om aan te geven dat hier het antwoord dat Gallus en Witok gegeven hebben aangevuld moet worden. In de Dornacher uitgave staan die twee regels uitgeschreven (tussen rr. 422-423).
 6. Nadat Witok heeft aangekondigd naar de stadhouder te gaan, laat Steiner het lied 'Vrolijke herders, olijke knapen' (nr. 14) nogmaals zingen (tussen r. 550 en 551).
 7. Aan het einde voegt hij als afsluiting de epiloog van de engel toe die in de versie van Schröer helemaal aan het eind staat van wat tegenwoordig het driekoningenspel heet (rr. 1.329-1.338).
- Een achtste wijziging in de Dornacher tekst, niet terug te voeren op Steiner, is de verplaatsing van de proloog van de engel naar het begin van het stuk, meteen na het openingslied. Marks noch Bruinier neemt deze wijziging over.

In tegenstelling tot de tekst heeft Steiner wat betreft de rolbezetting en de mise-en-scène veel veranderd. Zo spelen mannen zowel als vrouwen mee en heeft hij het stuk

⁵ Schubert (1948) pp. 107v.; Steiner (1961/31-12-1922), pp. 118-120.

⁶ Deze wijziging staat niet in Marks (1997), p. 48 r. *antepenult.*, echter wel in de Dornacher editie (Schröer ed. Steiner 1981°), p. 30 r. 1.

⁷ Schröer (1862) p. 79n ad r. 355.

geschikt gemaakt voor opvoering op een podium.⁸ Voor een goede omschrijving van zijn speeltraditie zij verwezen naar de Dornacher regisseursuitgave.⁹

Van een omwerking van de tekst door Steiner of anderen is het nooit gekomen. In plaats daarvan werd de tekst van verschillende manuscripten en een editie uit 1697 door Helmut Sembdner uitgegeven.¹⁰ Uiteindelijk kwam het tot een nieuwe editie van Rainer Marks waarbij de beschikbare handschriften, uitgaven en de wijzigingen van de hand van Steiner werden betrokken. Deze laatste editie biedt de op dit moment best beschikbare tekst.¹¹

2. Over de vertaling

Waar is de vertaling van Sanne Bruinier te plaatsen in relatie tot de Duitse tekst? Zeker is, dat ze de tekst tussen 1923 en 1927 heeft vertaald.¹² Dat was dus ruim voor de eerste uitgave in Dornach van 1938. Niettemin zijn enkele wijzigingen van Steiner terug te vinden. Ze neemt de weglatingen over (nrs. 1 en 2 hierboven). Ze neemt het gesprek over het eten dat Witok bij zich heeft over (nr. 3 hierboven), evenals de toevoeging van de epiloog van de engel (nr. 6 hierboven). In één van de twee oude Nederlandse uitgaven wordt ook de extra wijziging van het verplaatsen van de proloog van de engel naar het begin overgenomen.¹³ De aanvulling van het antwoord van Stiechel en de herhaling van het lied (nrs. 4 en 5 hierboven) neemt ze echter niet over.

Het is te vermoeden dat Bruinier de tekst van Schröer heeft gebruikt, aangevuld met persoonlijke schriftelijke of mondelinge informatie over de speelwijze in Dornach en Stuttgart, waar de eerste Duitse vrijeschool stond. Tenslotte stonden de stichters van de vrijeschool in Nederland in Den Haag in nauw contact met hun collega's uit beide plaatsen.

Bij het vertalen van de tekst volgt Bruinier de tekst tamelijk nauwgezet. Op één plek kort ze de tekst in (rr. 73-75). Twee keer voegt ze iets toe (rr. ^a90, ^a194). Verder neemt ze ook de regieaanwijzingen uit Schröers tekst over. Wat opvalt is het gebruik van een ouderwetse, ietwat 16e eeuws aandoende spelling. Ook het woordgebruik is bijzonder: een mengeling van Middelnederlands, vroegmodern Nederlands en Bra-

⁸ Steiner (1915-1922), pp. 36 en 40 (30-12-1917). Volgens Karl Schubert was Steiner flexibel in zijn regieaanwijzingen en veranderde hij elk jaar iets, waardoor het spel heel levendig werd (Schubert 1948, p. 108).

⁹ Schröer (& Steiner) (1991).

¹⁰ Sembdner (1963 en 1977) op basis van het werk van Horak (1940).

¹¹ Marks (1997 en 1998).

¹² De eerste vrijeschool in Nederland werd opgericht in Den Haag in 1923. In de krant *De Gooi- en Eemlander* van 13 december 1927 wordt een uitvoering van het spel in de vertaling van Bruinier met de muziek van Van der Pals aangekondigd (p. 1, kolom 4). Elisabeth Mulder (1939, p. 5) meldt al dat de leerkrachten het "ieder jaar weer" spelen, het is dan kennelijk al een traditie. Zie ook Johanna Knottenbelt (1975, p. 12) die meldt dat zij het spel in 1928 speelde.

¹³ Die van Elri. De uitgave van *De Zevenster*, die de basis is van de tekst die voor ligt, doet dit niet.

bants dialect.¹⁴ Dat laatste is vooral te zien in het gebruik van de klank /ao/, uitgesproken als de 'o' in zone. In het taalgebruik sluit ze aan bij Schröer, door de herders wat boertiger te laten praten als de engel of Maria. Anders dan bij Schröer, waar hij dialect praat, laat ze Jozef net als Maria formele taal bezigen.

3. Eerste doel: spellinghervorming

Het eerste doel van deze nieuwe editie is het bieden van een versie in vereenvoudigde spelling om de begrijpelijkheid en speelbaarheid van de tekst te vergroten. Tot 1992 konden Nederlandse spelers van de Oberuferer kerstspelen gebruik maken van twee gestencilde edities van de vertaling van Sanne Bruinier: die van uitgeverij De Zevenster Bruinier s.d.¹) en die van uitgeverij Elri (Bruinier s.d.²). Deze versies zijn gebaseerd op Bruiniers notities en bevatten de spelling zoals zij die gebruikte. De *Vereniging voor Vrije Opvoedkunst* geeft in haar serie Cahiers de kerstspelen in de spelling van Bruinier ook uit (nrs. 15-17, onder redactie van Willem Veltman). Ondanks dat deze spelling een bepaalde *couleur locale* oproept, bemoeilijkt ze toch in sterke mate het begrip van de tekst. De ontwikkelingen in de Nederlandse taal en spelling van de afgelopen 90 jaar maken de begrijpelijkheid er niet beter op. Woorden die toen al niemand kende, worden in deze uitgaven niet verklaard. Interpunctie en gebruik van hoofdletters zijn zeer inconsistent, wat het gebruiksgemak verkleint.

In 1992 kwam een op spelling gemoderniseerde uitgave onder redactie van Bart Muijres (Bruinier 2013/1992) op de markt, inmiddels in vijfde druk. Hierin zijn ook opgenomen enkele korte stukken van Rudolf Steiner en Leopold van der Pals, oorspronkelijk afgedrukt in het boekje *Kerstspelen* (Schröer et al. 1979), en de melodieën van de liederen. Aan deze uitgave kleeft een aantal nadelen. Het belangrijkste is, dat hierin niet de ontwikkeling van de Duitse teksttraditie is verwerkt. Daarnaast bedient de uitgever zich van een nogal idiosyncratische spellingwijze en staan er zelfs dan nog veel type- en zetfouten in de tekst en de muziek. De gebruikte spelling is niet consistent. Ook is de verklaring van onbekende woorden verre van volledig en soms onjuist. Bovengenoemde factoren maken een nieuwe uitgave wenselijk.

4. Tweede doel: aansluiten bij ontwikkelingen van de Duitse tekst

Het tweede doel is het verwerken van de voortschrijdende Duitse teksttraditie in de Nederlandse versie. Na de eerste twee uitgaven door Schröer (1858 en 1862) werd de tekst met kleine wijzigingen door Rudolf Steiner gebruikt. Nadien volgden zoals al genoemd de eerste uitgaven van Dornach (Schröer/Steiner 1981/1938), die van Sembdner (1963 en 1977) en die van Marks (1997 en 1998). Deze laatste bieden een geredigeerde tekst met duidelijke verantwoording van de gemaakte keuze. In deze uitgave is gekozen voor de tekst van Schröer als basis, met enkele wijzigingen in aansluiting bij de uitgaven van Marks.

5. Verantwoording van deze uitgave

¹⁴ Zie de opmerking van Willem Veltman hierover tijdens een repetitie in op 22 november 1979, <https://vrijeschoolpedagogie.com/2013/02/08/vrijeschool-kerstspelen-algemene-regie-aanwijzingen/>.

In deze uitgave zijn enkele redactionele keuzes gemaakt die hieronder worden toegelicht en verantwoord.

5.1 Regieaanwijzingen

Ten eerste zijn de regieaanwijzingen tot een minimum beperkt. Hoofddoel is het bieden van een bruikbare tekst. Voor regieaanwijzingen in het Duitse taalgebied zij verwezen naar de uitgave uit Dornach (Schröder & Steiner (eds.) 1991). Voor de Nederlandse situatie kan men sinds 2013 terecht op de website van Pieter Witvliet, een oud-vrijeschoolleerkracht, die de regieaanwijzingen van Willem Veltman uit Den Haag online beschikbaar heeft gemaakt.¹⁵

5.2 Tekst van Bruinier

De tekst van Sanne Bruinier is vrijwel ongewijzigd gehandhaafd. De reden hiervoor is, dat het juist haar idioom is, dat de tekst zijn charme en zeggingskracht geeft. Bovendien is dit ook de situatie waarin de boeren van Oberufer zich bevonden: voor hen was immers hun tekst ook gesteld in verouderd taalgebruik. De enkele wijzigingen die zijn aangebracht, worden hieronder verantwoord.

Wie overigens liever een geheel gemoderniseerde versie wil, kan gebruik maken van een tweetal vertalingen. De eerste is van Luc Cielen (1997) die de tekst opnieuw heeft vertaald en op rijm gezet. De tweede is de prozavertaling van Leonard Beuger (2002), die ook het paradijsspel (2002) en het driekoningenspel (2001) heeft vertaald.

De wijzigingen zijn gedaan op basis van de Duitse wetenschappelijke uitgaven. Sem-bner (1977) geeft in zijn uitgave de exacte tekst van Schröder neer, ook waar die duidelijk een corrupte tekst bevat. In dat geval zet hij Schröders voorstel voor emendatie ernaast in rechte haken. Verder biedt hij de hem bekende variante lezingen in het kritisch apparaat onderaan de bladzijde. Hij geeft zelf aan geen oorspronkelijke tekst te willen herstellen en de tekst van Schröder te willen behouden als uitgangspunt (pp. 179v.).

Marks (1997) biedt wel wijzigingen. Hij kiest uit de variante lezingen die versie die volgens hem het beste past. Ook verwerkt hij de veranderingen door Rudolf Steiner in de tekst. Zo worden teksten vanuit andere versies aangevuld en woorden of zinnen gewijzigd. In totaal gaat het om een dertigtal plaatsen, in zijn editie aangegeven in de marge, met een duidelijk onderscheid tussen veranderingen en toevoegingen van Rudolf Steiner en wijzigingen op grond van tekstkritische overwegingen.

In deze editie is gebruik gemaakt van voorgaande twee werken. Echter, slechts vijf van de 30 veranderingen van Marks zijn overgenomen. Het doel van deze editie is

¹⁵ <https://vrijeschoolpedagogie.wordpress.com/>. Overigens vallen de aanwijzingen van Veltman met enig recht wel te omschrijven als voor het gevoel van veel mensen ouderwets. Niettemin zijn zij voor hen die zijn geïnteresseerd in de diepere antroposofische achtergronden van Steiners gebruik van de kerstspelen van grote waarde.

een prettig lees- en speelbare uitgave van Bruiniers vertaling te bieden. Op het merendeel der plekken waar Marks de Duitse tekst wijzigt, neemt haar vertaling toch al de vrijheid om van het Duits af te wijken. In dat geval is haar vertaling blijven staan. Waar Marks de tekst wijzigt vanwege een meerderheid van lezingen die afwijkt van Schröers uitgave, terwijl diens tekst wel passend en begrijpelijk is, is ook de tekst blijven staan: een verandering zou niet meer als tekstkritiek te verantwoorden zijn, omdat de individuele verschillen tussen de teksten te veel genivelleerd zouden worden. Ook van de toevoeging van enkele strofen is afgezien.

Op één plek is waarschijnlijk de Duitse geschiedenis met de Joden de reden van een wijziging, ook deze is niet in de Nederlandse uitgave overgenomen.¹⁶ Wat overblijft, is een viertal plaatsen waar zeer waarschijnlijk de Duitse tekst ooit verhaspeld is geraakt en een verandering onder vergelijk van de variante lezingen een verduidelijking van de betekenis geeft. Een uitgebreide bespreking is te vinden in de voetnoten bij Schröer (1862) en Sembner (1977) en de eindnoten bij Marks (1997). NB deze passages zijn alleen in de versie met moderne spelling veranderd, in de oorspronkelijke tekst van Bruinier zijn ze behouden. Het gaat om:

- rr. 89 en ^a90
willic > moet ik.
na skeysers wille en gebod > naar 's afgelegden edes plicht.
- rr.109v.
edoch, waert geldt van noode is | het minste quaat geboden is >
doch is 't een keus tussen twee verliezen, | moet men 't minste ervan kiezen.
- rr.189v.
mettet kriecken van den uchtend gae | ick totten slaeger in Kana >
morgen wil ik vroeg opstaan, | naar Kajafas de slachter gaan.
- rr. 329 en 334v.
dan synser by ongeval dootgebeten > gij zelf z' hem verkocht hebt, of was ge 't vergeten?
myn trouw Stiechel, houdt uwen mond | byt niet de wolf kreck so hart als de hond? >
zo ge daor blijft pratende staan | zal 't u als die kudde vergaan.
(Bovenstaande vertaling van Bruinier van de tekst van Schröer was al niet correct.)
- r. 536
hy is > wij zijn

Op één plek, in het lied *Geboren is in Bethlehem* (lied 8) is het woord 'rijke' gewijzigd in 'rijk' terwille van het metrum en een goede aansluiting bij de melodie.

¹⁶ De verandering van *Juden* in *Jugend*, terwijl dit niet op een variante lezing is gebaseerd. Zie de voetnoot bij regel 442 (oorspronkelijke tekst).

5.3 Aanpassingen spelling

Om de spelling aan te passen aan de huidige schrijfwijze, zijn de volgende wijzigingen aangebracht:

- u > uw
- nae/na > naar
- naer > na
- -nck > -ng

Bovenstaande klanken en woorden worden niet meer zo uitgesproken, handhaving zou te gekunsteld worden.

- ae > aa
- gh > g
- s > z (waar tegenwoordig gebruikelijk)
- y > ij (of i, bij ey > ei; uy > ui)
- c > k (of verwijderd, bv. bij ck > k)

Bovenstaande wijzigingen hebben nauwelijks tot geen effect op de uitspraak, maar zijn louter een aanpassing aan de moderne spellingconventies.

- ao (uitgesproken als 'o' in zone) blijft ongewijzigd. Deze klank komt vooral bij de herders voor en geeft in belangrijke mate kleur aan hun taalgebruik.

HET SPEL VAN CHRISTI GEBOORTE

OPENINGSLIED, STERRENGEZANG EN PROLOOG

GEBOORTESPEL

HERDERSPEL

DRAMATIS PERSONAE

Sterrenzanger

Gabriël (engel)

Maria

Jozef

Rufinus (eerste waard)

Servilus (tweede waard)

Titus (derde waard)

Gallus (eerste herder)

Stiechel (tweede herder)

Witok (derde herder)

Crispijn (vierde herder)

HET SPEL VAN CHRISTI GEBOORTE

Vertaling Sanne (Jeanne Marie) Bruinier (1875-1951)
Tekstredactie Anand Blank (Vrije Basisschool De Stroeten, Emmen)

OPENINGSLIED

De kompanij zingt bij het binnengaan:

(nr. 1)

Zeegnen wilt ons binnengaan,
onzen uitgang, heer, daarneven.
Zeegnen wilt ons gaan ende staan,
't daaglijks brood end' allet leven.
Zegent ons mit zalig sterven,
laat uw hemel ons beërven.

STERRENGEZANG

Sterrenzanger Goe zangersluiden mijn, verzamelt man aan man
krek* als de spiering in de pan.
Goe zangersluiden mijn, posteert u in den kringe,
wij willen ons de wijle korten mit zingen.
Goe zangersluiden mijn, laat u ook dapper horen,
bringenm' efter* ons complement van te voren.

Groetenme God vader in zijnen troon
en groetenme zijnen enigsten zoon.
Groetenme den enigen geest mit naome
en groetenme z'al gedrie tezaomen.
Groetenme Jozef en Maria rein
en groetenme dat klijne kindekijn.
Groetenme ook os end' ezelken
die daor stane bij het krebbeken.
Groetenmens deur zon- ende maoneschijn
dwelk lichten al over zee en over Rijn.
Groetenmens deur kruideken ende blad,
d'heilige regen maakt zo u als mijn algare nat.
Groetenme de keizer die gebiedt over veulen,
groetenme de meester die 't klaar*¹ kan speulen.
Groetenme onze geestelijke heren
wijn* datme 't spul met haar permissie dorften leren.
Groetenme de schepenen mitten schout,
want ieder ze in ere houdt.

En groetenme de ganse achtbaar gemeent
 zo mit mekanderen hier zijn vereend.
 Groetenme de vroedschap,* achtbare en geëerd,
 daortoe God ze heit verordineerd.
 Groetenmens deur d'wortelkens zo* in der eerde staon
 zonder één wortelken over te slaon.

Goe zangersluiden mijn, lawet ànders beginnen:
 de star willenme toe gaan zingen.
 Groetenme de star heur stange
 daor onze starre an doet hangen.
 Groetenme de star heur scheer
 daor de starre an rijzen doet op ende neer.
 Groetenm' ook de houtjens één voor één
 die houwen onze starre bijeen.
 Goe zangersluiden mijn hebt heuren konnen
 datme de star hebben angesongen.

Groetenme onzen meesterzanger goed
 en groetenme den meesterzanger zijn hoed.
 Groetenme den eveleens ons meester weert
 nadien hij mit Gods hulpe ons 't heit geleerd.
 Goe zangersluiden mijn hebt heuren konnen
 hoe datme dit als* hebben angesongen. (*af*)

PROLOOG

Ommegang van de kompanij onder het zingen van:

(nr. 2)

Toen het woord wierd vervuld
 zo* God verkondigd had,
 kwam daar een engel snel,
 van name Gabriël,
 tot Nazareth, die stad.
 In het land Galilea
 t' ener maagd, Maria,
 God hem henen zendt.
 Was mit Jozef ondertrouwd,
 geen man en heeft bekend.

Kompanij af, Maria blijft alleen. Gabriël treedt nader

Gabriël Wees gegroet gij begenadigde!
 God den heer is met u!
 Gij zijt gezegend onder de vrouwen,
 want gij zult bevrucht worden

en enen zoon baren
 en zult zijnen naam heten Jezus.
 En hij zal over zijn volk koning zijn in der eeuwigheid.

Maria Hoe zal dat wezen,
 dewijl* ik genen man en bekenne?

Gabriël Ziet, ik ben den engel Gabriël
 zo 't u verkondigt:
 de kracht des allerhoogsten zal u overschaduwen.
 Daarom ook dit heilige dat uit u geboren wordt
 zal Gods zone genaamd worden.
 En ziet, Elisabeth uw nichte
 is ook zelve bevrucht mit enen zone in haren ouderdom
 en deze maand is haar,
 die onvruchtbaar genaamd was, de zesde.
 Want geen ding en zal bij God onmogelijk zijn.

Maria Ziet de dienstmaagd des heren,
 mij geschiede naar uw woord.

Gabriël af. Ommegang van de kompanij, Maria sluit zich aan. Allen zingen: (nr. 3)

Als Maria, jonkvrouw rein,
 zwanger wierd bevonden
 naar het woord der profetij'n
 d'welk God deed vermonden,
 liet Augustus naarstelijk*
 't volk beschrijven in zijn rijk.
 Geen en dorft bestrijen.
 Daar gong ieder naar de stad
 alwaar hij oorsprong had,
 moestet willig lijn. (*Gabriël op*)

Gabriël 'k Treed voor u luiden zonder spot.
 Goên avond samen geve u God,
 een goên avond ende gezegende tijd
 moog' ons van daarboven zijn toegezeid.
 Achtbare, zeer vroede,* goedgunstige heren,
 ook deugdzame vrouwen ende jonkvrouwen in alle ere
 wilt altegaar niet euvel duiden
 dat wij ons spel vertonen voor u luiden.
 't Geen dat gij voor uw oog zult zien
 is niet verzinsel van onslîen,
 noch ook van heidens uitgedocht,

maar deur de Heilige Schrift gebrocht:
 van hoe Jezus Christus ter wereld kwam,
 't Welk grote kwaden van ons nam.
 Zo gij bereid zijt en het aan wilt horen,
 zwijgt stil en opent wijd uw oren. (af)

Gabriël af. Ommegang van de kompanij onder het zingen van:

(nr. 4)

Keizer Augustus 't eersten liet
 beschrijven elk in zijn gebied.
 dies Jozef, zijnd' uit Davids stam,
 is opgegaan naar Judeam.*

Maria jonkvrouw toog mit hem
 tot zijne stad, hiet Bethlehem.
 En als zij kwamen t'saam daarbij,
 Maria's zoon dien baarde zij. (allen af, behalve Maria en Jozef)

GEBOORTESPEL

Jozef

Keizer Augustus heeft een gebod gegeven
 dat al 't volk tesaam zal zijn beschreven
 en elk van stonden aan zonder respijt
 tot brengen van tribuut* hemzelf bereidt.
 Wijl* nu voor onze noodruft wird besteed
 het geld zo* ik terzijde leggen deed,
 rest ons temet*¹ geen duit noch penning meer;
 al zulk ellend' geklaagd zij God de heer.
 'k En weet ook geen middel hoe geld te bekomen,
 mijn krachten hebben ofgenomen,
 het handwerk wierd me alree te zwaar:
 dat wil mij bedroeven voor ende na.
 Alevel* moet ik zonder dralen
 Augustus dit tribuut* betalen
 naar 's afgelegden edes plicht.

Maria

O Jozef en laat 't u niet verdrieten,
 die som zal men wel veur willen schieten;
 ik spreek er een vrund aan te morgen,
 zijt hierom zonder zorgen.

Jozef

Maria, wie is er zo welgesteld
 om ons verstrekken zo veul geld?
 De schaarste heerst aan alle kant.
 Wij willen 't leggen in Gods hand.

- Maria* Als geenderlei midd'len te vinden zijn,
dan bindenme 't osjen an de lijn
en leiden 't naar Bethlehem met spoed
alwaar Augustus ons heentijen* doet,
laat ons 't ginds om een luttel verkopen
zo mag 't nog goed aflopen.
- Jozef* Zome veur de beschrijving het osjen geven,
hoe onderhoudenme verder ons leven?
Daarop ik al hoop ende heul* had gebouwd
om een kleingeid het verkopen zoud'?
Doch is 't een keus tussen twee verliezen,
moet men 't minste ervan kiezen.
Maria, het ezelken brengt ereis aan,
ik zal met 't osjen nevens u gaan. (*zij lopen; muziek: stukje nr. 3*)
- Maria* Komen wij nu ter stad zo metenen,
waar bringenme os ende ezelken henen?
- Jozef* Een man is mij aldaar bekend,
Rufinus houdt een losament;
daar zullenme onderkomen vinden,
os end' ezelken in den stalle binden. (*zij lopen; muziek: stukje nr. 3*)
- Maria* Zo efter* vreemden waren gekomen
en al de plaats waar' ingenomen?
Wijl* dat veul volks van alderhand wijs,
slag ende soort alsnu naar Bethlem reist.
- Jozef* Maria, ik zien de stad opdagen,
wij willen 't vee een weinig jagen,
dat niet de poorte kwam te sluiten
enm' overnachten moesten daarbuiten. (*zij lopen; muziek: stukje nr. 3*)
- Maria* O Jozef en haast zo ras niet voort,
het gaan mij zwaarder en zwaarder wordt.
De baan is ach! zo glad van ijs:
ik vreze te vallen telken reis.*
Van koude zijn mij de leden bevaên,
ik vreze het mocht mij kwalijk vergaan.

- Jozef* 't Avond wenme ons wit* bereiken
zullenme zoetjens de leden bestrijken
met doeken zo heet. Maria, ziet aan,
alreeds wij voor die herberge staan. (*klopt aan, Rufinus komt*)
God geef u genavond mijn goede Rufijn,
meugenme te nacht in uw herberge zijn?
Wij komen moei van lange tocht,
zoals elk reizerman wel kennen mocht.
De nijpende kou heit ons bitter gekweld,
de snerpende wind het gezicht schier ontveld.
- Rufinus* Vriend, wilt uw gaoding elders zoeken,
hier is 't bezet in allen hoeken
van kelder tot zolder, vroeg ende spa:*
het is zo waar als ik hier sta.
Mijn losament om 't zeersten is gezocht,
een waard van mijn postuur* komt immer plaats te kort. (*af*)
- Jozef* Nu en ken ik láci* geen ander man
zo* ons behulpig wezen kan.
Doch laat ons hierom niet versagen
en voort opnieuw een poging wagen,
den gebure bidden met heusen groet
of hij bijgeval ons beherbergen doet. (*klopt aan, Servilus komt*)
Mijn vriend wilt ons een schuilplaats gonnem
datm' een wijl tijds gerusten konnen.
- Servilus* Wat moet ge hier, gij mit uw wijf?
Blijft bedelvolk mij van 't lijf!
Van and'ren heb ik meer gewin,
landlopers laat men hier niet in.
Weg van mijn deur en pakt u voort
dat gij mij langer niet en stoort. (*af*)
- Maria* Erbarmen moog' hem den rijken God
datme henen gane met zulken spot,
van koude end' angst 'et besterven,
geen toevlucht en meugen verwerven.
- Titus* Mijn goede vrouw, waartoe dit klagen,
wat zijt ge al zozeer verslagen?
Gij ziet: daar is geen plaats hierbinnen
't huis tot de nok vol vreemdelingen.
Doch koom' ik u gérene temoet:*
gaat in den stal, daar zit gij goed.

Maria Ach baaslief, ons is 't enerlei*
of 't beddeken hard ofte zachte zij.
Zolangme voor sneeuwjachten blijven bewaard,
ons geen moordende wind deur de leden vaart.

Titus Treedt dan getroost, in elk geval
tot mijn huis leeg is, in den stal.

Jozef zingt O jonkvrouw rein, (Nr. 6)
in gindse krebbe alzo klein
mit God wij moeten slapen,
want hij heeft ons geschapen.
O jonkvrouw rein, o jonkvrouw rein.

Maria zingt Ach Jozef mijn,
gij moet veur mijn den trooster zijn:
mijn smerten zijn toegenomen,
de ure is dra* gekomen,
het kindekijn, o Jezulijn.

Jozef Morgen wil ik vroeg op staan,
naar Kajafas de slachter gaan.
Ons osjen zal ik hem offeren,
zien wat hij hier voor uit wilt keren
daarmet ik meuge zonder dralen
Augustus dit tribuut* betalen
naar 's keizers wille en gebod.

Maria Bringt wel het dierken zo veul op
dattet geld ons langt?

Jozef Hierop betrouwt:
't kan zijn alsdat ik iet overhoud.

Maria Ach Jozef, 't uur is reeds op handen
dat ik verlost worde van mijn banden,
nabij is de geboortetijd
daarvan Gabriël mij heeft aangezeid.
Hieromme bid den kastelein
oft wij in zijn losament mochten zijn.

Jozef Maria, hoe zou hij die gonst verlenen
nadienme te veul begeren mit enen?
Doch wil ik totten waard gaan opterstond

de minne daar binnen getogen
 wijl* wij gewinnen mogen
 het kindekijn,
 o Jezulijn.**1

Ommegang van de kompanij, zij zingen:

(Nr. 8)

1. Geboren is in Bethlehem
 al in den stal
 een kind d'welks rijk niet en enden zal.
 Dies juicht van 't jaar Jeruzalem,
 ja, Christus de heer wij zingen hem
 lof zijner moeder rein
 al met haar kindekijn.
 Christus de heer wij prijzen hem
 met onzen vreugdenzang,
 met onzen vreugdenzang.

2. Het ligt van 't jaar in Bethlehem
 in krebbe klein,
 zijns rijk' en zal geen einde zijn.
 Dies juicht van 't jaar Jeruzalem,
 ja, Christus de heer wij zingen hem
 lof zijner moeder rein
 al met haar kindekijn.
 Christus de heer wij prijzen hem
 met onzen vreugdenzang,
 met onzen vreugdenzang.

HERDERSSPEL

Gallus Heida ho hé!
 Ik had gedacht ik zou de leste zijn
 en waarlijk zijnder haorlui nog na mijn.
 Ooi, ooi, wat isset bitter koud!
 De vorst nijpt vinnig in 't gelaat
 dat ik niet en weet waor mijn neus staat.
 Mijn wollen wanten heit Stiechel geborregd!*

Hij borregt* ze als maor, keer op keer.
 Waor blijft nou mijn broeder Stiechel weer?
 Ik kijk 'reis efkes rond en te omme:
 daar zien 'k zowaor mijn broeder Stiechel kommen.

Stiechel: Heida ho hé!
 Ik had gedacht ik koom te eerste aan
 en waarlijk zien ik broeder Gallus daor al staan.

Gallus Stiechel, hoe is 't mitten kudden en schapen gesteld?

- Stiechel* Ei Gallus, 'k ben der bij-naast stijf bevroren.
- Gallus* Ei Stiechel, bent ge bij-naast stijf bevroren?
Ziet ereis* mijn beie handen!
- Stiechel* Ei, hebt g' er maor tweu kwansijs?*
- Alle honderd en duzend, wat maakt ge me wijs!
Ei, waor blijft broeder Witok zo lang?
Ik kijk 'reis efkes rond en te omme
daor zien 'k zowaor mijn broeder Witok kommen!
- Witok* Heida ho hé!
Ik had gedocht 't eerst bij de schaapkens zijn
en waarlijk zijn der haorlui nog voor mijn!
- Stiechel* Gij komt er ook alle honderd en duzendmaal te spa.*
- Witok* Mijn wief en liet me niet gaan voordat
'k de oû schoenen hadde benaaid en gelapt.
Trouwen! Wen de vorst niet en luwen doet
gaan wijlie een koude wake temoet.*
- Gallus* Stiechel, 'k mocht weten of 't u ter ore kwam
dat 's keizers stadhouver, Cyrenius bij naam,
in 't land een grote beschrijving laat houden,
daorvan alle man hemzelfs loskopen zoude,
op straffe van 't verlies al zijnder have en goeds!
Wie kan daor wezen vroën moeds?
- Stiechel* Ei vrund Gallus, wat zegt ge daor?
Is dat gebazel of is 't waor?
't Volk verwacht dat de kwâ tijen verkeren,
en moeten de zorgen nog vermeren?
- Witok* Och gaat de verwachting nooit niet ten end?
O wee onze jammer en onze ellend!
Dat er de zorg nog vermeren most!
We komen al zwaar genog an de kost.
't Is ongeluk op ongeluk
daoronder ieder gaat gebukt.

- Gallus* Loopt Witok, gij hebt toch niet klagen?
Wilt liever naar mijn armoe vragen.
Ik erme slokker geen ruste nooit zag!
Ik worde geplaagd bij nacht en bij dag.
Voor en naor ben ik mit de schapen,
nooit van zijn leven geen tijd om te slapen.
Gister noch, toen ik was oppet veld,
neerstlijk mijn schaapkens hadde geteld,
't en zijn der temaal*¹ niet bijstern veul,
daor 'k u kort de oorzaak van zeggen wil.
- Stiechel* Zegt dan op, gij ouwe wouwelaar!
- Gallus* Een goe' deel heit de wollef levend verscheurd.
- Stiechel* 't Kan altemet* deur den slochtershond zijn gebeurd:
gij zelf z' hem verkocht hebt, of was ge 't vergeten?
Moet als* subiet ook wollef heten?
- Gallus* Mijn trouw Stiechel, houdt uwen mond,
bijt niet de wolf krek* zo hard als de hond?
- Stiechel* Ja nog veul harder.
- Gallus* Zo ge daor blijft pratende staan
zal 't u als die kudde vergaan. (*de twee vechten*)
- Witok* Mijn wijf die heit ons grutten gebakken!
Die laterm' ons te nacht wel smaken.
- Stiechel* Is ter ook spek bij altemet?*
- Witok* Drie zulke hompen, louter vet! (*ze eten*)
Lestent wierdt me in der brêe* verteld
't waor van God in eeuwigheid besteld
dat t' onzent den begeerden Messias zou komen
tot solaaas en verlossing van allen vromen.
Alsdan zullen wijlie hier beneden
bevrijd zijn van druk en benauwendheden.
- Gallus* Och waor' den Messias dicht bij der hand
dan zoudenme zetten al zorgen aan kant,
van louter jolijt zoudenme springen,
met vrolicheid Gode het Gratië zingen. (*staan op en springen*)

- Stiechel* 't Welker tijd ende plaats moet 'et geschiên
datme der armen solaa's mochten zien?
- Witok* De tijd is niet en aangegeven,
doch van de plaatse staat geschreven:
in Bethlehem wordt hij geboren
van ener maagde uitverkoren.
- Gallus* Nu hoort 'reis hier goê broeders mijn:
daorme mit zijn drieën bij malkanderen zijn
meugenme wel efkens d' ogen sluiten
end' een korte wijl slapen hierbuiten.
- Engel zingt* Gloria, gloria, in excelcis. (nr. 9)
Ik bring uliên een mare blijd
en allen volken op aarde wijd.
O christen maakt
u op en waakt;
gezwind tot de kribbe, gezwind tottet kind,
gezwind, gezwind!
Wakkere herdersluid, fluks* op de been,
spoedt er naar Bethlehem alle meteen;
groet er met fluitekens ende schalmei'n
ginds in dien stalle het kindeken klein,
het kindekein, het Jezulijn!
Gij herders, gij herders, en zijt niet bevaên:
ziet, grote blijdschap zeg ik u aan.
- Gallus* (*dromend*) Stiechel, wat moet dat kwinkeleren ende zeldzaam gedruis?
Me dunkt, het is niet helendal pluis,
of isset een gespook kwansuis?*
- Stiechel* Zowaar, 't is wonder boven wonder,
alzo dra* zien ik iet van onder
mijn hoed vandaan, of 'k speur zo felle licht.
Wat schijnt ginds voor een droomgezicht?***
- Witok* Een stemme hoor ik hel en klaor,*¹
het lijkt wel een engelenschaor.
- Engel zingt* Van hemelsrijken koom' ik neer, (nr. 10)
een hemelsbode van alzo veer;
veul goede maren bring ik u,
die zeg ik en die zing ik u.

Gallus (wordt wakker) Past erop, zo glad als een spiegel.

Witok Als 't is! En deukenatersglad;*
't heit mot geregend:
gans vol ijzel is mijn baard!

Gallus Stiechel, staat op, de hemel kraakt* alree!

Stiechel Ei laot maor kraken,* hij is waarlijk oud genog daorveur.

Gallus Stiechel, staat op, de veugelkens tuit'ren al!

Stiechel Ei laot maor tuit'ren!
In haorlie klene heufd en steekt geen grote vaak.*

Gallus Stiechel, staat op, de voerlui zwiepen* al langs den wegen.

Stiechel Ei laot maor zwiepen,* ze hebben nog 'n gezegend end rijen.

Gallus Ei ge mot doch opstaan!
Past erop Stiechel, zo glad als een spiegel.

Stiechel Ei alle honderd en duzend!
Kost g' ook niet waarschouwen
voordat 'k mijn pens hebben bont ende blauw gestoten?
(tot *Gallus*:) Ha mijn *Gallus*! Wat hebt gij wel gedroomd,
dat gij neffens* mijn zo ommerollen en ommetollen deed?
Wat hebt gij wel gedroomd?

Gallus Wat ik gedroomd hebbe?
Dat kan ik u vrij zeggen.

Herders gaan met de ruggen naar elkaar toe in een driehoek staan, leunend op hun staf.

Gallus zingt Ik docht in enen stal te gaan, (nr. 11)
zag daar een os end' ezel staan
die uit een krebken vraten;
beneven haar een jonkvrouw teer,
een edel grijsbaard zaten.
Nu is de slapenstijd voorbij!
Kwam elke nacht dien droom tot mij,
'k zou geern tot zeuvenen slapen. (keren zich naar elkaar)

Stiechel: Ha mijn Witok, wat hebt gij wel gedroomd,
dat gij neffens* mijn zo ommerollen en ommetollen deed?
Wat hebt gij wel gedroomd?

Witok: Wat ik gedroomd hebbe?
Dat kan ik u vrij zeggen. (*gaan ruggelings in een driehoek staan*)

Witok zingt In stille kerstnacht opten land (nr. 12)
deur diepe slaap wier 'k overmand.
Mijn hert deed overvloeien
van zoete vreugd' en honig goed
en rozen deden bloeien. (*keren zich naar elkaar*)

Gallus Ha mijn Stiechel, wat hebt gij wel gedroomd,
dat g'u neffens* mijn zo ommerollen en ommetollen deed?
Wat hebt gij wel gedroomd? (*gaan ruggelings in een driehoek staan*)

Stiechel zingt Ik droomd' als dat een engel kwam (nr. 13)
en ons naar Beth'lem met hem nam
in varre joodse oorden.
Een wonderding was daar geschied,
't was wonder watme hoorden.

Herders zingen samen, in een kring lopend (nr. 14)

1. Vrolijke herders, olijke knapen
die zingen als ze niet en slapen:
heisa ho hé! Laat lustig ons zingen,
welgemeid* in 't ronde springen.
David een kloeken herder was,
droeg ook een staf ende herderstas.
2. Pijpend een liedeken, zat van te slapen,
zo hoeden wij ons kuddeken schapen,
blij zingen wij, God here ter ere,
wie zal 't weren, d'rugg' ertoe keren?
Daar isser geen zo 't euvel diedt,*
deed temaal*² David het zelve niet?
3. Toen hij de viand hadde verslagen
wierd hij koning al zijne dagen,
sierraad der joden, sचेpter in handen,
potentaat van 's heren landen.
Alleman mag op David zien:
zijnder die herders geen wakk're liên?

- Gallus:* Wel an, laat ons tot Bethlem gaan
't wonder zien d'welk ons is kond gedaan.
Wat veur gaven willenme offreren?
Wat voor present aan dat kinde vereren?
- Stiechel:* 't Krijgt van mijn een kruiksken mellek zoet
dat zijne moeder hem rijk'lijk gevoedt.
- Witok* Daor is bij mijn kudde een schoon jong lam,
het kind is wel weerd dat ik 't tot hem nam;
zal 't schielijken mit mijn staf omvaên
en over mijn bei schouders laên.
- Gallus* Ik neem een pluk wol voor 't kinde, me docht
dat zijn moeder het warrem daor inleggen mocht.
- Stiechel* 't Is hartstikke donker, ik tast naar den weg,
ik en weet zowaor geen heg ofte steg.
Ga' we kwalijk of recht naar stad bij abuis?
- Gallus* Stiechel, ik zien alree een strooi huis;
we willen naar 't Godskind vragen een reize*
en of ze daorgunter ons mochten wijzen
hoe datme moeten gaan
om dra komen bij dat kinde an.
Heida! Heida! En is er achter geen
die konst ons zeggen alwaor heen?
- Jozef* Wien zoekt gij vriend te dezer stee?
Iemand zo* u den weg wijzen dee?
Wilt mij zeggen waornaar u de zinnen staan,
waar g'u beneerstigt* henen te gaan?
- Stiechel* Oudevaar, wij zoeken 't Godskindekijn
zoude ons alhier geboren zijn,
wij mochten 't weten ende des zijns gewis
nadien 't ons dus verkondigd is.
- Jozef* Zo ge dit wenst zijt gij terecht.
Hier leit het kind daarvan gij zegt.

- Maria zingt* Gij herders, van herten dank gezeid (nr. 16)
van gaven end' offerveerdigheid.
God wil u nering doen gedij'n
en late uw schaapkens tierig* zijn.
- Herders zingen* Buigt bij het krebbeken neder, (nr. 17)
wiegt 't wichtjen heen en weder,
dat wil der ons al genezen,
dat kindeken zij geprezen.
O Jezuken zoet, o Jezuken zoet!
- Gallus* 't Is wonder hoe men 't keert of wendt
dat hij geboren is zo onbekend,
gebrek en koude deerlijk lijdt
en toch regeert de wereld wijd.
- Witok* Hij kwam hier op ter aarden erm
opdat hij onzer hem ontferm
en maak' ons in zijnen hemelrijk
even zelfs d'engelen gelijk.
Zulks doet hij dat den mens mocht leren
van hoverdij hem of te keren,
dat hij niet leve in statie ende pracht,
maor recht deemoedigheid betracht.
- Stiechel* 't Kan ons getroosten in onzen moed
deur dien wij zijn van koninklijk bloed.
Koning David was ook een herdersman
en 't is merakel wat hij heeft gedaan:
het staat te lezen in der schrift als dat
hij versmoorde de machtige Goliath.
- Gallus* Als we efter* totten gezellen gewagen
van 'tgeenme alhier mit ogen zagen,
veur den zot zullen z' ons houwen, 't nooit niet geloven,
want deuze zaak gaat 'et verstand te boven.
- Witok* Mijn moet 'et van 't hert of ik wil of niet,
voort zeg ik den landheer wat hier is geschied
en zal morgen den dag naar Hieruzalem gaan
en zeggen het ook den stadhouver an.

Stiechel Ziet Crispijn kooft 't onswaard, had niet gedacht
ons aantreffen, heit wis op ter heiden gezocht.
God moet u groeten, mijn goê Crispijn!

Crispijn God moets u lonen, oû Stiechel mijn.

Gallus Hoe mag 't wel mit onzen kudden zijn?

Crispijn Werentlig* de schaapkens weide alle te gaor,
groot' ende klene, zo d' ene als d' aor.
Hebt gij bijgeval ook heuren verluiden
wat of die geruchten in 't volk beduiden?

Gallus Werentlig!* In Bethlem leit 'et kindeken
al in een krebbeken, tussen os end' ezelken.
Schouwt ge zelve geerne 't wonder aan,
moet ge morgen in der vroet*¹⁷ opstaan
en mit onslie naar Bethlem gaan.

Crispijn Hoe veer is 't wel?

Gallus Tot g' er bent!

Crispijn Jao, jao, ik zal ereis* bedenken
en 't kind een slip van mijn pelsvacht schenken.

De herders lopen in een kring en zingen

(nr. 18)

Herders Herdersluiden vro en blij
waren bij den schapen,
op ten velde waakten zij
en leiden haar slapen.
Toen voer een engel tot haar neer
vol heerlijkheid, zodat ze zeer
in schrik en vrezin waren.
De engel sprak: vreest niet met al,
veel vreugd den volke wezen zal,
'k bring u blije maren.

¹⁷ Mogelijk is dit een drukfout en is de juiste lezing 'vroegt'. Echter, de Duitse tekst heeft het afgekorte *Fruh*, de spelling kan dus met opzet zo zijn.

De kompanij zingt:

(nr. 19)

1. Juicht nu, juicht zo arm als rijk!
 Ons is op deuzen dag
 een kind geboren heugelijk
 d'welk aller ding vermag,
 ook heilig is daarbij,
 't is Jezus Christus, hij
 die kwam om 's mensen zond' voorwaar
 uit zijnen hemel klaar.*²

2. Bedenkt hoe hij is ofgedaald
 in nood en nederheid,
 in Bethlem, zo de schrift verhaalt,
 al in een schure leit.
 Een krib zijn woning is
 die toch een koning is,
 den hoogsten koning wijd ende zijd
 op d' aard in eeuwigheid.

(kompanij af)

Gabriël

Achtbare, zeer vroede,* goedgunstige heren,
 ook deugdzame vrouwen ende jonkvrouwen in alle ere,
 wilt altegaar niet euvel duiden
 dat wij ons spel vertoonden voor u luiden.
 'k Bid zo wij kwamen veuls te kort
 't ons niet en aangerekend wordt,
 maar alles dat wij schuldig bleven
 onze onkunde mag zijn toegeschreven.
 Hiermet elkeen het alderbest betracht,*
 zo wensenne van God almachtig een goede nacht.

(af)

Kompanij verlaat de zaal onder het zingen van Juicht nu

(Nr. 19)

FINIS

MUZIEK

1. Koraal

Hartmann Schenck (1634-1681) ca. 1677/bewerking anoniem

Johann Rudolf Ahle (1625-1673)

Kompanij

1. Zeeg-nen wilt ons bin-nen - gaan, on - zen uit - gang, heer, daar - ne - ven.
2. Zeeg-nen wilt ons gaan en - de staan, 't daaglijks brood end' al - let le - ven.

10
Ze - gent ons mit za - lig ster - ven, laat uw he - mel ons be - er - ven.

2. Ommegang kompanij

Naar Michael Weiße (1488-1534), tussen 1510 en 1531

eerste vers van *Als der gütige Gott*

naar *Mittit ad virginem*, toegeschreven aan Petrus Abélard (1079-1142)

Non presto Kompanij

Toen het woord wier ver-vuld zo God ver-kon-digd had, kwam daar een en-gel snel, van

5
name Ga-bri-el, tot Na-za-reth die stad. In het land Ga-li-le-a 't e-ner maagd Mari - a

9
Godhem he-nen zendt. Was mit Jo - zef on - der-trouwd, geen man en heeft be-kend.

3. Ommegang kompanij

Naar Michael Weiße (1488-1534), tussen 1510 en 1531

eerste vers van *Weil Maria schwanger ging*

naar het anonieme *Dies est laetitiae* (13e/14e eeuw)

Non presto *Kompanij*

Als Ma - ri - a, jonk-vrouwrein zwan-ger werd be-von - den

5 naar het woord der pro - fe - tij'n d'welk God deed ver-mon - den, liet Au-gus-tus naar-ste-lijk

8 't volk be-schrij-ven in zijn rijk. Geen en dorft be-strij - en. Daar gong ie-der naar de stad

11 al - waar hij oor - sprong had, moest - et wil - lig lij - en.

4. Ommegang kompanij (koraal)

Nikolaus Herman (ca. 1480/1500-1561) 1560

Maarten Luther (1483-1546) 1539
melodie van *Vom Himmel hoch da komm ich her*

Kompanij

1. Kei - zer Au - gus - tus 't eers - ten liet be - schrij - ven
2. Ma - ri - a jonk - vrouw toog mit hem tot zij - ne

6 elk in zijn ge - bied. Dies Jo - zef, zijnd' uit Da - vids
stad hiet Beth - le - hem. En als zij kwa - men t'saam daar -

12 stam, is op - ge - gaan naar Ju - de - am.
bij, Ma - ri - a's zoon dien baar - de zij.

5. Ommegang Jozef en Maria

De partituur schrijft herhaling van nr. 3 voor, vaak kiest men een andere invulling.

6. Jozef en Maria

Lento *Jozef*

O jonk - vrouw rein, in gind - se kreb - be al - zo klein mit
 God wij moet - ten sla - pen, want hij heeft ons ge - scha - pen. O
Maria [*Maria*]
 jonk-vrouw rein, o jonk - vrouw rein. Ach Jo - zef mijn, gij
 moet veur mijn den troos - ter zijn: mijn smer-ten zijn toe - ge - no - men, de
 u - re is dra ge - ko - men, het kin - de-kijn, o Je - zu - lijn.

7. Jozef en Maria

Tweede helft gebaseerd op de Mönch von Salzburg (eind 14e eeuw)

Ach Joseph, lieber Neffe mein

Lento *Maria*

Ach Jo - zef mijn, hoe on - trouw kan de we - reld zijn! Met schan - de bo - ven
 ma - ten ons in dien stal-le te la - ten. O Jo - zef mijn, o Jo - zef mijn. Een
 han - de - ken hoois reik, Jo - zef, mij, dat ik het kind en bed - de - ken sprei.
Jozef
 Mijn hert en wil, mijn gans - ge - moed staan al naar u mijn zo - ne goed.

20 *Maria*

O Jo - zef mijn, wieg-ter met mij het kin - de-kijn:

24

God zal te-met uw ver - gel - der zijn. O Jo - zef mijn, o Jo - zef mijn.

28 *Jozef*

Zo geern, zo geern, goe Ma - ri - o, staan ik u bij, het zij al - zo, ik

33

wil wel wie-gen dat kin - de-kijn. God zal te-met ver - gel-der zijn. Ma-ri - o,

38 *Maria*

Ma - ri-o. O Jo-zef, Ma-ri - a's en - ge - lijn nu is al-dra, zingt

44

glo - ri-a, de min-ne daar bin-nen ge - to - gen, wijl wij ge-win - nen mo - gen het

49

kin - de - kijn, o Je - zu - lijn.

8. Ommegang kompanij

Gebaseerd op *Puer natus in Bethlehem* (Midden-Europa, ca. 1300) 1e en 2e vers
in de vertaling van Heinrich von Laufenberg (ca. 1390-1460) 1439

Moderato *Kompanij*

1. Ge - bo - ren is in Beth-le-hem al in den stal een
[2.] ligt van 't jaar in Beth-le-hem in kreb - be klein, zijns

6
kind d'welks rijk niet en en - den zal. 1./2. Dies juicht van 't jaar Je - ru - za-lem, ja,
rij - k' en zal geen en - de zijn.

9
Chris-tus de heer wij zin - gen hem lof zij-ner moe-der rein al met haar kin-de kij n.

12
Chris - tus de heer wij prij - zen hem met on - zen vreug-den - zang, met

14
1. on - zen vreug - den - zang. 2. Het on - zen vreug - den - zang.

9. Engel

Tweede vers in meerdere kerstliederen uit Midden-Europa

Moderato *Engel*

Glo-ri-a, glo-ri-a in ex - cel-sis. Ik breng u-liên een ma-re blijd en al-len vol-ken op

7
aar-de wijd. O chris-ten maakt u op en waakt; ge-zwind tot de krib-be, ge-zwind tot-tet kind, ge

12
zwind, ge-zwind! Wak-ke-re her-ders-luid, fluks op de been, spoedt er naar Beth-le-hem

16
al - le me-teen; groet er met flui - te - kens en - de schal-mei'n ginds in dien stal - le het

20
kin - de - ken klein, het kin - de - kij n, het Je - zu - lij n! Gij her - ders, gij her - ders, en

25

zijt niet be - vaên: ziet, gro - te blijd - schap zeg ik u aan.

10. Engel (koraal)

Maarten Luther (1483-1560) 1535

Eerste vers van *Vom Himmel hoch da komm ich her*

Maarten Luther 1539

Engel

Van he-mels - rij - ken koom'ik neer, een he-mels - bo - de van al - zo veer; veul
goe - de ma - ren breng ik u, die zeg ik en die zing ik u.

11. Gallus

Moderato,
adagio

Gallus

Ik docht in e - nen stal te gaan, zag daar een os end' e - zel staan die
uit een kreb - ken vra - ten; be - ne - ven haar een jonk - vrouw teer, een
e - del grijs - baard za - ten. Nu is de sla - pens - tijd voor - bij! Kwam
el - ke nacht dien droom tot mij, 'k zou geern tot zeu - ve - nen sla - pen.

12. Witok

Moderato,
adagio

Witok

In stil - le kerst-nacht op - ten land deur die - pe slaap wier 'k o - ver-mand. Mijn
hert deed o - ver-vloei - en van zoe - te vreugd' en ho - ning zoet en ro - zen de - den bloei - en.

13. Stiechel

Moderato,
adagio

Stiechel

Ik droomd' als dat een en-gel kwam en ons naar Beth' lem met hem nam in
 var-re jood-se oor-den. Een won-der-ding was daar ge-schied, 't was won-der wat-me hoor-den.

14. Herders

Traditioneel lied uit Oostenrijk (ca. 1600)

Allegro

Herders

1. Vro - lij - ke her - ders, o - lij - ke kna - pen die zin - gen als ze
 2. Pij - pend een lie - de - ken, zat van te sla - pen, zo hoe - den wij ons
 3. Toen hij de vi - and had - de ver - sla - gen 7 wierd hij ko - ning

5
 niet en sla - pen: hei - sa ho hé! Laat lus - tig ons zin - gen, wel - ge - meid int 't
 kud - de - ken scha - pen, blij zin - gen wij, God he - re ter e - re, wie zal 't we - ren
 al zij - ne da - gen, sier - raad der jo - den, schep - ter in han - den, po - ten - taat van

9
 ron - de sprin - gen. Da - vid een kloe - ken her - der was,
 d' rugg' er - toe ke - ren? Daar is - ser geen zo 't eu - vel diedt,
 's he - ren lan - den. Al - le - man mag op Da - vid zien:

12
 droeg ook een staf en - de her - ders - tas.
 deed te - maal Da - vid het zel - ver niet?
 zijn er die her - ders geen wakk' - re liên?

15. Herders

Naar Maarten Luther (1483-1560) 1535

7e vers van *Vom Himmel hoch da komm ich her*

Moderato *Herders*

Neemt acht mijn hert en ziet op 't wicht zo gun - der in de kreb - be ligt: dat
 is - set kind - jen wel - ge - mind, het o - ver - scho - ne Je - zus - kind.

16. Maria

Lento Maria

Gij her-ders, van her - ten dank ge-zeid van ga - ven en of - fer - veer - dig - heid.

5
God wil u ne - ring doen ge-dij'n en la - te uw schaap - kens tie - rig zijn.

17. Herders

Er zijn meerdere 16e en 17e eeuwse wiegeliëdenen met vergelijkbare teksten uit Midden-Europa

Lento Herders

Buigt bij het kreb-be-ken ne - der, wiegt 't wicht-jen heen en we - der, dat wil der ons al ge-

7
ne - zen, dat kin - de-ken zij ge - pre - zen. O Je - zurken zoet, o Je - zu-ken zoet!

18. Herders

Naar Michael Weiße (1488-1534), tussen 1510-1531
4e en 9e vers van *Weil Maria schwanger ging*
naar het anonieme *Dies est laetitiae* (13e/14e eeuw)

Vivo Herders

Her - ders-lui - den vro en blij wa - ren bij den scha - pen, op ten vel - de

6
waak-ten zij en lei - den haar sla - pen. Toen voer een en - gel tot haar neer vol

11
heer-lijk heid zo - dat ze zeer in schrik en vre - ze wa - ren. De en - gel sprak:

16
vrees niet met al, veel vreugd den vol-ke we - zen zal, 'k breng u blij - e ma - ren.

19. Kompanij (slotkoor)

Uit Vorarlberg (Oostenrijk), voor 1600

Reich un arm sollen fröhlich sein, 1e en 3e vers

Alla marcia

Kompanij

1. Juicht nu, juicht zo arm als rijk! Ons is op deu - zen dag een
[2.] denkt hoe hij is of - ge - daald in nood en ne - der - heid, in

kind ge - bo - ren heu - ge - lijk d'welk al - ler ding ver - mag, ook
Beth - lem, zo de schrift ver - haalt, al in een schu - re leit. Een

hei - lig is daar - bij, 't is Je - zus Chris - tus, hij die kwam om 's men - sen
krib zijn wo - ning is die toch een ko - ning is, den hoog - sten ko - ning

zond' voor - waar uit zij - nen he - mel klaar. 2. Be-
wijd en - de zijde op d'aard in eeuw - ig - heid.

1a. Koraal (vierstemmig)

Hartmann Schenck (1634-1681)/bewerking anoniem

Johann Rudolf Ahle (1625-1673)/zetting Anand Blank

S
A

Zeeg-nen wilt ons bin-nen - gaan, on-zen uit - gang, Heer, daar - ne -

T
B

9

ven. Zeeg - nen wilt ons gaan en-de staan, 't daag - lijks brood end'

16

al - let le - ven. Ze - gent ons mit za - lig ster - ven,

23

laat uw he - mel ons be - er - ven.

HET SPEL VAN CHRISTI GEBOORTE

Vertaling Mej. S. Bruinier

De kompanij singht by het binnengaen

(No. 1)

Seegnen wilt ons binnengaen,
Onsen uytganck, heer, daerneven.
Seegnen wilt ons gaen ende staen,
't daeglyckx broot end' allet leven.
5 Seeghent ons mit salich sterven
laet u hemel ons beërven.¹⁸

HET STERRENGESANCK

Goe sanghersluyden myn versaemelt man aen man
kreck* als de spiering in de pan.
Goe sanghersluyden myn posteert u in den kringhe,
wy willen ons de wyle corten mit singhen.
5 Goe sanghersluyden myn laet u oock dapper horen,
bringenm' efter* ons compelement van te voren.

Groetenme god vader in synen troon
en groetenme synen eenighsten soon.
Groetenme den eenighen geest mit naôme
10 en groetenme s'al gedrie te saômen.
Groetenme Josef en Maria reyn
en groetenme dat clyne kindekyn.
Groetenme oock os end' eselken
die daor staene by het krebbeken.
15 Groetenmens deur son- ende maoneschyn
dwelc lighten al over see en over Ryn.
Groetenmens deur kruydeken ende bladt,
d'heylyge regen maekt so u als myn algaôre nat.
Groetenme de keyser die gebiedt over veulen,
20 groetenme de meester diet klaôr* kan speulen. [...] ¹⁹
23 Groetenme onse geestelicke heeren
wyl* datme 't spul met haôr permissie dorften leeren.
25 Groetenme de schepenen mitten schout

¹⁸ Bij Schröer volgt dit lied na het Sterrengezag (Schröer 1862, pp. 60v met noot). De tekst van het lied is gebaseerd op de derde strofe uit *Nun Gottlob, es ist vollbracht* (1677 of 1680) van Hartmann Schenck (1634-1681), de melodie (1664) is van Johann Rudolf Ahle (1625-1673). Binnengaan staat overdrachtelijk voor de geboorte, uitgang voor de dood.

¹⁹ Hier werd in Oberufer de familie Palfi gegroet, de plaatselijke adel.

want yederse in eere houdt.
 En groetenme de gantsche achtbaôr gemeent
 so mit mekanderen hier syn vereent.
 Groetenme de vroetschap* agtbaôre en geëert
 30 daor toe god se heyt verordineert.
 Groetenmens deur d' wortelkens so* inder eerde staan
 sonder één wortelken over te slaon.
 Goe sangersluyden myn laewet anders beginnen,
 de star willenme toe gaon singhen.
 35 Groetenme de star heur stange
 daor onse starre an doet hanghen.
 Groetenme de star heur scheer
 daor de starre an reysen doet op ende neer.
 Groetenm' ook de houtjens een voor een
 40 die houwen onse starre byeen.
 Goe sanghersluyden myn hebt heuren connen
 datme de star hebben anegesonghen.

Groetenme onsen meester sangher goet
 en groetenme den meester sangher syn hoet.
 45 Groetenme den eveleens ons meester weert
 naedien hy mit gods hulpe onst heyt geleerd.
 Goe sanghersluyden myn hebt heuren connen
 48 hoe datme dit als* hebben angesonghen.

De kompany houdt haeren ommeganck en singht

(No. 2)²⁰

Toen het woord wierdt vervult
 so* god verkondicht hadt
 quam daar een enghel snel
 van naöme Gabriël
 5 tot Nazaret die Stadt
 int land Galilea
 teener maecht, Maria
 god hem henen sendt;
 was mit Josef ondertroud,
 10 geen man en heeft bekend.

De kompany treckt af, Maria blijft alleen.

De enghel Gabriël treedt tot de joncfrou en spreekt:

Wees gegroet ghy begenadigde!
 God den heer is met u!
 Ghy syt geseghend onder de vrouwen!

²⁰ Bij Schröer begint hier *Das Oberuferer Christi geburt spil*, met een nieuwe regeltelling (Schröer, *Deutsche Weihnachtspiele*, p. 61).

15 want ghy sult bevruyt worden
 en eenen soon baeren
 en sult synen naem heten Jesus!
 en hy sal over syn volck coninck syn in der eeuwigheit.

Maria spreekt:

Hoe sal dat wesen
 deweyl* ick geen en bekenne?

De enghel Gabriël spreekt:

20 Siet ick ben den enghel Gabriël
 Soot* u verkondight:
 de kragt des allerhoochsten sal u overschaduwen,
 daerom ook dit heylige dat uyt u geboren wort
 sal gods sone genaemt worden.
 25 En siet, Elisabeth uw²¹ nigte
 is oock selve bevruyt mit eenen sone in haeren ouderdom
 en dese maand is haer,
 die onvrugbaar genaemd was, de zesde.
 Want geen dingh en sal by god onmoogelyck syn.

Maria spreekt:

30 Siet de dienstmaagd des heeren,
 my geschiede nae u wort.

*De enghel af. De kompany houdt haeren ommeganck,
 Maria sluyt haerselven aen. Allen singhen*

(No. 3)

Als Maria joncfrou reyn
 swanger wierdt bevonden
 nae het woord der profecy'n
 35 dwelc god deed vermonden,
 liet Augustus naerstelyc*
 tvolc bescreyven in syn ryck.
 Geen en dorft bestryen.
 Daer gonck yeder nae de stadt
 40 alwaer hy oorspronck had,
 moestet willigh lyen.

De enghel spreekt:

'k Treet voor uluyden sonder spot;
 goên avond saamen gheve u god,
 een goên avond ende geseghende tyt

²¹ Uitgave Elri: uwe.

45 mooch ons vandaerboven syn toegeseyt.
 Agtbaare, seer vroede,* goetgunstige heeren,
 oock deugtsaame vrouwen ende jonckvrouwen in alle eere²²
 wilt altegaer niet euvel duyden
 dat wy ons spel vertoonen voor uluyden.
 50 Tgeen dat ghy voor u ooch sult sien
 is niet versintsel van onslïen,
 noch oock van heidens uytgedocht,
 maer deur de heylige scrift gebrogt:
 van hoe Jesus Christus ter waerelt quam,
 55 twelc grote quaaden van ons nam. [...] ²³
 66 So ghy bereyt syt en het aen wilt hooren,
 swygt stil en opent wyt u oren. (*af*)²⁴

De kompany singht:

(No. 4)

Keyser Augustus teersten liet
 beschryven elck in syn gebiet,
 70 dies Josef, synd uyt Davids stam,
 is opgegaen nae Judeam.*
 72 Maria joncfrou toogh mit hem [...]
 74 tot syne stadt, hiet Betlehem.
 75 En als sy quamen tsaem daer by,
 Maria's soon dien baerde sy. (*allen af buyten Maria en Josef*)

Josef spreeckt:

Keyser Augustus heeft een gebod gegheven
 dat allet volck tesaem sal syn bescreven
 en elck van stonden aen sonder respeyt
 80 tot brenghen van tribuut* hemself bereyt.
 Wyl* nu voor onse nootdruft wirdt besteeft
 het geldt so* ick terzeyde legghen deet,
 rest ons temet* geen duyts noch penninc meer;
 alsulck ellend geclaegt sy god de heer.
 85 'k En weet oock geen middel hoe geldt te becomen,
 myn kragten hebben of genomen,
 het hantwerck wierdtme alree te swaer –
 dat wil my bedroeven voor ende naer.
 alevel* willic²⁵ sonder draelen
 90 Augustus dit tribuut* betaelen

²² Uitgave Elri: eer.

²³ Hier worden de verwijzingen naar het Driekoningenspel weggelaten.

²⁴ In de Dornacher editie wordt de toespraak van Gabriël meteen na het Sterrengezing uitgesproken, zo ook de uitgave Elri. Vgl. Schröer (1862) en Marks (1997) en de Nederlandse editie van de Zevenster.

²⁵ Willic > moet ik (naar Sembner 1977 en Marks 1997).

^{a90} <na skeysers wille en gebod.>²⁶

Maria spreekt:

O Josef en laetet u niet verdrieten,
die som salmen wel veur willen schieten;
ick spreecker een vrund aen te morghen,
syt hier om sonder sorghen.

Josef spreekt:

95 Maria wie isser so wel gestelt
om ons verstrecken so veul geld?
de schaerste heerscht aan alle kant.
Wy willent legghen in gods hant.

Maria spreekt:

100 Als geenderlei miid'len te vinden syn
dan bindenme 'tosjen an de lyn
en leydent nae Betlehem met spoet
alwaer Augustus ons heentyen* doet,
laet ons 'tgins om een luttel vercoopen
so macht noch goet aflopen.

Josef spreekt:

105 Soome veur de beschryvinck het osjen geven,
hoe onderhouwenme verder ons leven?
daer op ick al hope ende heul* had gebout
om een kleynicheyt het vercopen soud'?

110 Edoch, waert geldt van noode is
het minste quaat geboden is.²⁷
Maria het eselken brengt ereis* aen,
ick sal mettet osjen nevens u gaen. –

De kompany herhaalt No. 3

[No. 5]

Maria spreekt:

Comen wy nu ter stadt so meteenen
waer bringhenme os ende eselken henen?

Josef spreekt:

115 Een man is my aldaer bekend,
Rufinus houdt een losament;

²⁶ Bruinier verdeelt hier de compactere Duitse tekst over twee regels, zie ook r. ^a194 n. Tekst wordt: naar 's afgelegden edes plicht (naar Sembdner 1977 en Marks 1997).

²⁷ 109-110. Tekst wordt: doch is 't een keus tussen twee verliezen, | moet men 't minste ervan kiezen (naar Sembdner 1977 en Marks 1997).

daer sullenme ondercomen vinden,
os end' eselken in den stalle binden.

Maria spreekt:

120 So efter* vreemden waren gecomen
en al de plaets waar' in genomen?
wyl* dat veul volcs van alderhant wys
slagh ende soort alsnu nae Betlem reyst.

Josef spreekt:

125 Maria ick sien de stadt op daegen,
wy willent vee een weinigh jaegen,
dat niet de poorte quam te sluyten
enm' overnagten moesten daer buyten.

Maria spreekt:

130 O Josef en haest so ras niet voort,
het gaen my swaerder en swaerder wort,
de baen is ach so gladt van ys,
ick vreze te vallen telken reis,*
van coude syn my de leden bevaen,
ick vreze het mogt my qualick vergaen.

Josef spreekt:

135 Tavond wenme ons wit* bereycken
sullen me soetjens de leden bestroycken
met doecken so heet. Maria siet aen,
alreets wy voor die herberghe staen. (*de waert comt*)
God gheef u genavond myn goede²⁸ Rufyn,
meughenme te nagt in u herberghe syn?
wy comen moey van langhe togt,
140 so als elck reysersman wel kennen moght;
de nypende kou heyt ons bitter gequelt,
de snerpende windt het gesicht schier ontvelt.

De waert spreekt:

145 Vrient, wilt u gaodingh elders soecken,
hier ist beset in allen hoecken
van kelder tot solder vroegh ende spâ:*
het is so waer als ick hier stae.
Myn losament omt seersten is gesogt,
een waert van myn postuur* coomt immer plaets te cort. (*af*)

²⁸ Uitgave VOK heeft goê.

Josef spreekt:

150 Nu en ken ick lacie* geen ander man
so* ons behulpich wesen can.
Doch laet ons hierom niet versaeghen
en voort op nieuw een poginck wagen,
den gebuere bidden met heuschen groet
of hy bygeval ons beherberghen doet –
(een ander waert, Servilus, comt)

[[Josef:]

155 Myn vrient wilt ons een schuytplaets gonnen
datm'een wyl tydts gerusten connen.

De waert spreekt:

160 Wat moetghe hier ghy mit u wyf?
Blyft bedelvolleck my vant lyf!
Van andren hebbic meer gewin,
landloopers laet men hier niet in.
Wech van myn deur en packt u voort
dat ghy my langer niet en stoort. (af)

Maria spreekt:

165 Erbarmen mooch hem den rycken god
datme henen gaene met sulcken spot,
van coude end' anghst 'et besterven,
geen toevlugt en meughen verwerven.

Titus de waert spreekt:

170 Myn goede vrou waer toe dit claegen,
wat sytghe alsoseer verslaegen?
Ghy siet daer is geen plaets hierbinnen
'thuys tot de nok vol vreemdelingen,
doch coomic u gheerene temoet:*
gaet in den stal, daôr sit ghy goet.

Maria spreekt:

175 Ach baeslief, ons ist eenerlei*
oft beddeken hart ofte sagte sy
solanckme voor sneeujagten blyven bewaert,
ons geen moordende windt deur de leden vaert.

De waert spreekt:

Treet dan getroost, in elck geval
tot myn huys leegh is, in den stal.

Josef singht:

(No. 6)

180 O jonckvrouw reyn,
 in ginsche krebbe also kleyn
 mit god wy moeten slaepen
 want hy heeft ons geschaepen.
 O jonckvrouw reyn, o jonckvrouw reyn.
 (sy setten haer op een krucksken)

Maria singht:

185 Ach Josef myn,
 ghy moet veur myn den trooster syn:
 myn smerten syn toe genomen,
 de ure is dra* gecomen,
 het kindekijn, o Jesulyn.

Josef spreeckt:

190 Mettet kriecken van den uchtend gae
 ick totten slaeger in Kana;²⁹
 ons osjen sallic hem offreeren,
 sien wat hy hier voor uyt wilt keeren
 daermet ik meughe sonder draelen
 194 Augustus dit tribuut* betaelen
^a194 <na skeysers wille en gebod.>³⁰

Maria spreeckt:

195 Bringht wel het dierken zo veul op
 dattet geldt ons langht?

Josef spreeckt:

[...] Hierop betrouwt
 tcan syn alsdat ick iet overhoudt.

Maria spreeckt:

200 Ach Josef 't uur is reeds op handen
 dattic verlost worde van myn banden,
 naby is de geboorte tyt
 daer van Gabriël my heeft aangeseyt.
 Hieromme bid den kasteleyn
 oft wy in syn losament mogten syn.

²⁹ 189-190. Tekst wordt: morgen wil ik vroeg opstaan, | naar Kajafas de slachter gaan (naar Sembner 1977 en Marks 1997).

³⁰ Bruinier verdeelt hier de compactere Duitse tekst over twee regels, zie ook r. ^a90 n.

Josef spreekt:

205 Maria hoe sou hy die gonst verleen
 nadienme te veul begeeren mit eenen?
 Doch willic totten waert gaen opterstond
 en sien in syne woninck rond
 oft niet een hoecksken over en waere.

(de waert comt)

Josef spreekt:

210 Baes Titus daer wierdt ons een kind gebooren:
 'tister van nagt bykans bevroren,
 dies biddic u wilt ons toestaen
 in u losament binnen te gaen.

De waert spreekt:

215 Waerlyc vrient, sulcx gond'ick u gaaren
 als niet kreck* tweu dousyn gecomen en waren.
 Houden alle hoecken en gaeten beset,
 siet selfs hoeghe u met dat kinde reddt.
 Myn losament omt seersten is gesogt,
 een waert van myn postuur* comt immer plaets te cort.

Josef spreekt:

220 Maria ons bidden is al verloren,
 we blyven in den stal gelyck te voren
 maer dattet kind niet coud en hebbe
 legh 't tusschen os en eselken in de krebbe.

Maria singht:

(No. 7)

225 Ach Josef myn,
 hoe ontrou can de waereldt syn!
 met schande boven maten
 ons indien stalle te laeten.
 O Josef myn;
 o Josef myn!
 230 Een handeken hooys reick, Josef, my,
 dattic het kind een beddeken sprey.

Josef singht:

Myn hert en wil, myn gansch gemoet
 staen al nae u myn sone goet.

235 Maria singht: O Josef myn
wiegter met myn het kindekyn
god sal temet* u vergelder syn.
O Josef myn, o Josef myn.

240 Josef singht: So geern, so geern, goe Marieo*
staen ick u by, het sy also,
ick wil wel wiegen dat kindekyn,
god sal temet* vergelder syn.
Marieo, Marieo!*

245 Maria singht: O Josef, Maria's enghelyn
nu is aldra,* singht gloria,
de minne daer binnen getoghen
wyl* wy gewinnen moghen
het kindekyn,
o Jesulyn.**

Byden blyven terzeyden op haeren kruckskens.

De kompanij singht, ommegaande:

(No. 8)

250 1. Geboren is in Betlehem
al in den stal
een kind dwelcs ryck niet en enden sal.
Dies juight vant jaer Hierusalem,
ja, Christus de heer wy singhen hem
lof syner moeder reyn
255 al met haer kindekyn.
Christus de heer wy prysen hem
met onsen vreuchdensanck,
met onsen vreuchdensanck.

260 2. Het lyt vant jaer in Betlehem
in krebbe kleyn,
syns rycke³¹ en sal geen eynde syn.
Dies juight vant jaer Hierusalem,
ja, Christus de heer wy singhen hem
lof syner moeder reyn
265 al met haer kindekyn.
Christus de heer wy prysen hem
met onsen vreuchdensanck,
268 met onsen vreuchdensanck.³²

³¹ Uitgave VOK heeft ryck.

³² Coupletten gebaseerd op *Ein Kind geboren zu Bethlehem*. Dit lied is een Duitse versie van *Puer Natus est*, een waarschijnlijk 13^e eeuwse Latijnse hymne, gebaseerd op enkele bijbelteksten uit de Profetenboeken.

HET HERDERSPEL

Gallus treet op en spreekt:

Heyda ho hee!
 270 Ick hadt gedocht ick sou de leste syn
 en waarlyck synder haerluy noch naer myn.
 Ooy, ooy, wat isset bitter coud!
 De vorst nypt vinnigh int gelaet
 dattic niet [en weet]³³ waor myn neus staet.
 275 Myn wollen wanten heyt Stiechel geborregt!*
 Hy borregtse* als maor, keer op keer.
 Waor blyft nouw myn broeder Stiechel weer?
 Ick kyck 'reis efkes rond en te omme:
 daor sienck sowaor myn broeder Stiechel kommen.

Stiechel:

280 Heyda ho hee!
 Ick hadt gedocht ick coom te eerste aen
 en waarlyck sien ick broeder Gallus daor al staen.

Gallus:

Stiechel hoe ist mitten kudden en schaepen gestelt?

Stiechel:

Ei Gallus, 'k bender by-naest styf bevroren.

Gallus:

285 Ei Stiechel, bentghe by-naest styf bevroren?
 Sietereis* myn beie handen!

Stiechel:

Ei hebtgh' er maor tweu kwansys?*
 Alle hondert en dusent wat maecktghe me wys!
 Ei waor blyft broeder Witok solanck?
 290 Ick kyck 'reis efkes rond en te omme
 daor sienck sowaor myn broeder Witok kommen!

De bekendste Duitse versie werd verzorgd door Valentin Bapst († 1556) in de derde uitgave van Luthers *Gesangbuch* (1545).

³³ Mist in de uitgaven Elri en De Zevenster; VOK heeft 'weet'.

Witok:

Heyda ho hee!
 Ick hadt gedocht teerst by de schaepkens syn
 en waarlyck synder haorluy noch voor myn!

Stiechel:

295 Gy komter oock alle hondert en dusentmael te spâ.*

Witok:

Myn wief en lietme niet gaen voor dat
 'k de oû schoenen hadde benayt en gelapt.
 Trouwen! Wen de vorst niet en luwen doet
 gaen wylie een coude waeke temoet.*

Gallus:

300 Stiechel 'kmoegt weten oft u ter oore quam
 dat skeysers stadthouwer, Cyrenius by naem,
 int lant een groote beschryvinck laet houden,
 daor van alle man hemselfs loscoopen soude,
 op straffe vant verlies al seynder have en goets!
 305 Wie can daor wesen vrooen moets?

Stiechel:

Ei vrund Gallus, wat seghtghe daor?
 Is dat gebaesel of ist waor?
 Tvolc verwagt dat de qua tyen verkeeren,
 en moeten de sorghen noch vermeeren?

Witok:

310 Och gaet de verwagtinck noyt niet ten endt?
 O wee onse jammer en onse ellend!
 Datter de sorgh noch vermeeren most!
 We comen al swaer genug an de kost.
 Tis ongeluck op ongeluck
 315 daor onder yeder gaet gebuckt.

Gallus:

Loopt Witok, ghy hebt toch niet claeghen?
 Wilt liever nae myn armoe vraeghen.
 Ick erme slocker geen ruste noyt sagh!
 Ick worde geplaeght by nagt en by dagh.
 320 Voor en naor bennic mit de schaepen,
 noyt van syn leven geen tyt om te slaepen.
 Gister noch, toen ik was oppet veldt,

325 neerstlyc myn schaepkens hadde geteldt,
ten synder te mael* niet bystern veul,
daorck u cort de oorsaeck van segghen wil.

Stiechel:

Seght dan op, gy ouwe wouwelaer!

Gallus:

Een goë deel heyt de wollef levend verscheurdt.

Stiechel:

330 Tcan altemet* deur den slogtershond syn gebeurd;
dan synser by ongeval dootgebeten;³⁴
moet als* subiet oock wollef heeten?

Gallus:

Myn trouw Stiechel, houdt uwen mond,
byt niet de wolf kreck* so hart als de hond?

Stiechel:

Ja noch veul harder.

Gallus:

335 Segt myn maor hoet is toegegaen
als hadtgh'er sellef by gestaen.³⁵

Witok:

^a335 Myn wyf die heyt ons grutten gebacken!
^b335 Die laetenm' ons te nagt wel smaecken.

Stiechel:

^c335 Is ter oock speck by altemet?*

Witok:

^d335 Drie sulcke hompen, louter vet!³⁶ (*sy setten haer neder en eten*)
336 Lestent wierdtme inder brêe* vertelt
twaor van god in eeuwicheyt bestelt
dat tonsent den begeerden messias sou comen

³⁴ 329. Tekst wordt: Gij zelf z' hem verkocht hebt, of was ge 't vergeten? (naar Sembdner 1977 en Marks 1997).

³⁵ 334-335. Tekst wordt: zo ge daor blijft pratende staan | zal 't u als die kudde vergaan (naar Sembdner 1977 en Marks 1997).

³⁶ Schröer vermeldt deze tekst in het notenapparaat als zijnde toegevoegde improvisatie nadat de herders in regel 355 zijn gaan slapen (Schröer 1862, p. 79n).

340 tot solaes en verlossingh van allen vromen.
 Alsdan sullen wuylie hier beneden
 bevryt syn van druck en benauentheden.

Gallus:

Och waor' den messias digt byder hant
 dan soudenne setten al sorghen aen kant,
 van louter jolyt soudenne springhen,
 345 met vrolicheyt gode het gracie singhen.

(sy staen op haeren herdersstaf geleunt in een driehoek tegenover malkandren en springhen tegelycker tyt omhoogh ten teeken haerer blydschap)

Stiechel:

Twelcker tyt ende plaetse moetet geschien
 datme der armen solaes mogten sien?

Witok:

De tyt is niet en aen gegheven,
 doch van de plaetse staet geschreven,
 350 in Betlehem wort hy geboren
 van eener maagde uytvercooren.

Gallus:

Nu hoort ' reis hier goê broeders myn:
 daorme mit syn drieën by malkanderen syn
 meughenme wel efkens d' ooghen sluyten
 355 end' een cortewyl slaepen hierbuyten.

(de herders legghen haer neder en slaepen in)

De enghel comt en singht:

(No. 9)

Gloria, gloria, in exelcis.
 Ick bringh uliën een maere blydt
 en allen volcken op aerde wydt.
 359 O christen maekt
 u op en waect;
 360 gezwind tot de kribbe, gezwind tottet kind,
 gezwind, gezwind!
 Wackere herdersluyd, fluxx* op de been
 spoeter nae Betlehem alle met een;
 groeter met fluytekens ende schalmei'n
 365 gins indien stalle het kindeken kleyn,
 het kindekeyn, het Jesulyn!
 Ghy herders, ghy herders, en syt niet bevaen,
 siet, grote blydschap segh ick u aen.

Gallus spreekt in den droom:

370 Stiechel, wat moet dat kwinkeleeren ende selsaem gedruis?
me dunckt, het is niet heelendal pluys,
of isset een gespook quansuys?*

Stiechel spreekt:

371 Sowaer, tis wonder boven wonder,
also dra* sienic iet van onder
myn hoet vandaen, ofc speur so felle ligt,
wat schynt gins voor een droomgesigt?***

Witok spreekt:

375 Een stemme hoor ik hel en klaor*
het lykent wel een enghlenschaor.

De enghel singht:

(No. 10)

380 Van hemelsrycken coom ik neer,
een hemelsbode van also veer;
veul goede maeren bringh ick u,
die segh ick en die singh ick u.

Gallus ryst en spreekt tot Witok:

Past erop, so gladt als en spieghel.

Witok:

Als 't is! En deukenkatersgladt;*
theyt mot gereghent:
gants vol ysel is myn baerd!

Gallus:

385 Stiechel, staet op, de hemel kraekt* alree!

Stiechel:

Ei laotmaor kraecken,* hy is waerlyc oud genog daorveur.

Gallus:

Stiechel, staet op, de veughelkens tuytren al!

Stiechel:

Ei laotmaor tuytren!
In haorlie clene heufd' en steeckt geen groote vaeck.*

Gallus:

390 Stiechel, staet op, de voerluy zwiepen* al langs den weggen.

Stiechel:

Ei laotmaor zwiepen,* se hebben noch 'n geseghent endt ryen.

Gallus:

Ei ghe mot doch op staen!

Past erop Stiechel, so gladt als een spieghel.

Stiechel:

Ei alle hondert en dusent!

395

Costgh' oock niet waarschouwen

voor dat 'kmyn pens hebben bont ende blau gestooten?

(tot Gallus:)

Ha myn Gallus! Wat hebt ghy wel gedroomt,

[dat ghy neffens* myn so ommerollen en ommetollen deet?]³⁷

Wat hebt ghy wel gedroomt?

Gallus:

400

Wat ick gedroomt hebbe?

Dat can ick u vry segghen.

(alle drie keeren in eenen driehoek staende malkaer de rugghe toe en leunen op haeren herdersstaf)

Gallus singht:

(No. 11)

Ick docht in eenen stal te gaen,

sach daer een os end' esel staen

die uyt een krebken vraten;

405

beneven haer een joncvrou teer,

een edel grysbaert saten.

Nu is de slaepenstyt voorby!

Quam elcke naght dien droom tot my

'ksou geern tot zeuvenen slaepen.

(sy keeren haer weder naer malkaer toe)

Stiechel:

410

Ha myn Witok, wat hebt ghy wel gedroomt,

dat ghy neffens* myn so ommerollen en ommetollen deet?

Wat hebt ghy wel gedroomt?

Witok:

Wat ick gedroomt hebbe?

Dat can ick u vry segghen.

(sy keeren malkaer de rugghe toe)

Witok singht:

(No. 12)

³⁷ Deze zin ontbreekt bij Bruinier, zowel in de Zevenster- als de Elri-editie, staat echter wel in VOK en in Schröer (Schröer 1862, p. 83).

415 In stille kersnagt opten lant
 deur diepe slaep wierck overmant,
 myn hert deet overvloeyen
 van soete vreucht en honigh goet
 en rosen deden bloeyen.

(sy keeren haer malkaer weer toe)

Gallus:

420 Ha myn Stiechel, wat hebt ghy wel gedroomt,
 dat gh'u neffens* myn so ommerollen en ommetollen deet?
 Wat hebt ghy wel gedroomt?

(sy keeren malkaer de rugghe toe)³⁸

Stiechel singht:

(no. 13)

425 Ick droomd' als dat een enghel quam
 en ons nae Betlem met hem nam
 in varre joodsche oorden:
 een wonderdinck was daer geschiet,
 twas wonder watme hoorden.

De herders singhen, in eenen kringhe agter malkaer gaande:

(No. 14)

430 1. Vrolycke herders, olycke knapen
 die singhen alse niet en slaepen:
 heisa ho hee! Laet lustigh ons singhen,
 welgemeyt int ronde springen.
 David een kloecken herder was,
 droegh oock een staf ende herderstasch.

435 2. Pypend een liedeken, sat van te slaepen,
 so hoeden wy ons kuddeken schaepen,
 bly singhen wy, god heere ter eere,
 wie salt weren, d'rugg'h' er toe keeren?
 Daer isser geen soot euvel diet,*
 deet te mael* David het selver niet?

³⁸ Vaak voegt men hierna de volgende tekst van Stiechel in: "Wat ick gedroomt hebben? | Dat can ick u vry segghen." Hij komt in de tekst van Bruinier en Schröer niet voor (vgl. Schröer 1862, 85). Steiner doet dit in de aantekeningen bij zijn exemplaar ook.

440 3. Toen hy de viant hadde verslaghen
 wierdt hy coninck al syne daghen,
 cieraet der joden,³⁹ sceppter in handen,
 potentaet vans heeren landen.
 445 Alleman mach op David sien:
 synder die herders geen wackre liên?

Gallus:

Wel an, laet ons tot Betlem gaen
 twonder sien dwelc ons is kondt gedaen.
 Wat veur gaven willenme offreeren?
 Wat voor present aan dat kinde vereeren?

Stiechel:

450 Tkryght van myn een kruycksken mellek soet
 dat syne moeder hem rycklyc gevoedt.

Witok:

Daor is by myn kudde een schoon jonck lam,
 het kind is wel weert dattic 't tot hem nam;
 salt schielycken mit myn staf omvaen
 455 en over myn bey schouders laën.

Gallus:

Ick neem een pluck wol voort kinde, me dogt
 dat syn moeder het warrem daor inlegghen mogt.

Stiechel:

Tis hardtstickkedoncker, ick tast nae den wegh,
 ick en weet sowaor geen hegh ofte stegh.
 460 Gaewe qualic of regt nae stadt by abuys?

Gallus spreeckt:

Stiechel, ick sien alree een strooy huys;
 we willen naet godskind vragen een reize*
 en ofse daorgunter ons mogten wysen
 hoe datme moeten gaen
 465 omdra comen by dat kinde an.
 Heyda! Heyda! En isser agter geen
 die const ons segghen alwaor heen?

³⁹ Schröer emendeert het woord *Jugend* uit het manuscript zonder uitleg naar *Juden*, meldt echter wel in het algemeen dat hij de tekst met hulp van Karl Weinhold heeft vastgesteld (Schröer 1862, p. 85 n. ad 428vv. Weinhold zelf meldt dat hij het lied aantrof in een manuscript dat hij in 1852 in Berlijn gekocht heeft (Weinhold 1870, p. 175n), publiceert echter alleen het eerste vers (p. 183).

Josef spreekt:

Wien soeckt ghy vrient te deser stee?
 Yemant so* u den wegh wysen dee?
 470 Wilt my segghen waor na u de sinnen staen,
 waer gh'u beneerstigt* henen te gaen?

Stiechel:

Oudevaer, wy soeckent godskindekyn
 soude ons alhier geboren syn,
 wy mogtent weten ende des syns gewis
 475 naedient ons dus verkondight is.

Josef spreekt:

Soo ghe dit wenscht syt ghy te regt.
 Hier leyt het kind daer van ghy segt.

De drie herders plaetsen haerselven voor Josef en Maria en singhen: (No. 15)

Neemt aght myn hert en siet opt wigt
 so gunder in de krebbe light;
 480 dat isset kindjen wel gemint
 het overschone Jesuskind.

Gallus knielt neder en spreekt by de offeringhe:

Syt gegroet ghy kindeken teer!
 Hoe leyt ghe daor soberlyc⁴⁰ neer.
 Een bedde van strooy, geen vederken sacht,
 485 alleenich wat stoppelen hoys so hardt.
 Niet op somersdach geboren en syt
 maor inder bittren wintersteyt.
 Voort lelyenblanck ende rosenroodt
 kiestghe snippende* vorst en coude groot.
 490 U bleke koontjes, u neuzeken fyn
 hoe datse schier vervrosen syn,
 dat u schone guld' oochjens synder vol
 van bittere traenen. Siet hier een pluck wol,
 die hebbic u Jesuken metgebroght
 495 dat u moeder u warrem daor inlegghen mogt,
 oock hebbic noch een hantvol meel
 dat u moeder een papjen koockt. Tisser niet veul,
 maor soot u ghelieft ick coom ereis* weer,
 bringh ick u Jesuken veul en veul meer.

⁴⁰ Uitgave VOK heeft 'ermelyc'.

Stiechel spreekt by de offeringhe:

500 Syt gegroet ghy kindeken teer,
 hoe leyt ghe daor gantsch vercleumt ter neer!
 Gins hebtghe u hemelsaele groot
 en coomt opter aert nakend, erm ende bloot;
 505 een kruycksken mellek moghtic u schencken,
 nu biddic u, wilt myns gedenken.

Witok spreekt by de offeringhe:

 God gheef u goên dach lief kindeken,
 syter gegroet lief Jesuken!
 Ghy die syt coninck boven al
 geboren, gelaeft in een schamele stal;
 510 ick bring u, cooninck, een wollig lam,
 verschoont dattic niet meeders en quam.

Josef spreekt:

 Ghy herders, van herten danck geseyt
 van gaven end' offerveerdicheyt.

Maria singht:

(No. 16)

515 Ghy herders, van herten danck geseyt
 van gaven end' offerveerdicheyt.
 God wil u neerinck doen gedy'n
 en laete u schaepkens tierigh* syn.

De herders singhen, noch immer geknielt:

(No. 17)

520 Buyght by het krebbeken neder,
 wieght twichtjen heen en weeder,
 dat wilder ons al genesen,
 dat kindeken sy gepresen.
 O Jesuken soet, o Jesuken soet!

Gallus spreekt:

525 Tis wonder hoe ment keert of wendt
 dat hy geboren is so onbekend,
 gebrek en coude deerlic leydt
 en toch regeert de waereldt wydt.

Witok spreekt:

Hy quam hier opter aarden erm
 op dat hy onser hem ontferm
 en maek' ons in synen hemel ryck
 530 even selfs d'enghelen gelyck.
 Sulcx doet hy dat den mensch moght leeren
 van hoverdy hem of te keeren,
 dat hy niet leve in stacie ende pragt
 maor regt deemoedigheyt betraght.

Stiechel spreekt:

535 Tcan ons getroosten in onsen moet
 deur dien hy is van coninclyc bloet.⁴¹
 Coningh David was oock een herdersman
 ent is meraeckel wat hy heeft gedaen:
 540 het staet te lesen inder schrift als dat
 hy versmoorde de maghtige Goliat.

Gallus spreekt:

Als we efter* totten ghesellen gewaghen
 van tgeenme alhier mit ooghen saghen,
 veur den sot sullens' ons houwen, 't noyt niet gelooven,
 545-546 want deuse saeck gaetet verstant te boven.

Witok spreekt:

Myn moetet vant hert offic wil of niet,
 voort segh ick den lantheer wat hier is geschiedt
 en sal morgen den dagh nae Hierusalem gaen
 550 en segghen het oock den stadthouwer an.

Stiechel spreekt:

Siet Crispyn coomt tonswaert, had niet gedocht
 ons aentreffen, heyt wis opter heyden gesogt.
 God moet u groeten, myn goe Crispyn!

Crispyn spreekt:

God moets u lonen, oû Stiechel myn.

Gallus spreekt:

555 Hoe macht wel mit onsen kudden syn?

⁴¹ Hy is > wij zijn (naar Sembner 1977 en Marks 1997).

Crispyn spreekt:

Werentlich*⁴² de schaepkens weyde alle te gaor,
groot' ende clene, so d'eene als d'aor.
Hebt ghy bygeval oock heuren verluyden
wat of die geruchten int volc beduyden?

Gallus spreekt:

560 Werentlich!*⁴² In Betlem leydet kindeken
al in een krebbeken, tusschen os end' eselken.
Schout ghe selver gheerne twonder aen,
moetghe morghen inder vroet*⁴³ opstaen
en mit onslie nae Betlem gaen.

Crispyn spreekt:

565 Hoe veer ist wel?

Gallus spreekt:

Tot gh' er bent!

Crispyn spreekt:

Jao, jao, ick sallereis* bedencken
ent kind een slip van myn pelsvagt schencken.

De herders, agter malkaer in een kringhe gaende, singhen:

(No. 18)

570 Herdersluyden vro en bly
waren by den schaepen,
opten velde waekten sy
en leyden haer slaepen.
Toen voer een enghel tot haer neer
vol heerlyckheyt so datse seer
575 in schrik en vreesen waren.
De enghel sprack: vreest niet met al,
veel vreucht den volcke wesen sal,
'k bringh u blye maeren.

⁴² Rr. 556 en 560: uitgave VOK heeft 'warentlich'.

⁴³ Mogelijk is dit een drukfout en is de juiste lezing 'vroegt'. Echter, de Duitse tekst heeft het afgekorte *Fruh*, de spelling kan dus met opzet zo zijn.

De kompany singht:

(No. 19)

580 1. Juyght nu juyght soo arm als ryck!
 Ons is op deusen dach
 een kind geboren heuchelyc
 dwelc aller⁴⁴ dinc vermagh,
 oock heyligh is daer by,
 tis Jesus Christus, hy
 585 die quam om 's mensen sond voorwaer
 uyt synen hemel claer.*

2. Bedenckt hoe hy is ofgedaelt
 in noot en nederheyt,
 in Betlem so de scrift verhaelt,
 590 al in een schuere leyt.
 Een krib syn woninck is
 die toch een coninck is,
 den hoochsten coninck wyd ende zyd
 594 op d'aert in eeuwicheyt. [...]

*(kompany af)*De enghel spreekt:

1329 Aghtbaere, seer vroede,* goetgunstige heeren,
 1330 oock deugtsaame vrouwen ende jonckvrouwen in alle eere,
 wilt altegaer niet euvel duyden
 dat wy ons spel vertoonden voor uluyden.
 'k Bid so wy quamen veuls te cort
 tons niet en aengerekend wort
 1335 maer alles dat wy schuldich bleven
 onse onkunde mach syn toegeschreven.
 Hiermet elckeen het alderbest betracht,*
 1338 so wenschenme van God almachtigh een goede nagt.

(af)

⁴⁴ Uitgave VOK: 'alle'.

WOORDENLIJST

Afkortingen:

h.l. *hoc licet* = hier past (bij een ongebruikelijke betekenis)

MNW Middelnederlandsch woordenboek

OW Oberuferer Weihnachtspiel = geboorte- en herdersspel

SG Sterrengesang

s.v. *sub voce* = bij het lemma

WNT Woordenboek der Nederlandsche Taal

Algemene eigenschappen van de gebruikte taal:

- Ontkenningen zijn dubbel (als in het Franse *ne... pas*): 'ik weet het niet' wordt 'ik en weet het niet'. Dit is een algemeen Nederlandse oude constructie, tot ca. 1600 zeer algemeen.
- De ik-vorm kan ook geschreven worden als hele werkwoord + -me, bijvoorbeeld in het Sterrengesang: 'ik groet' wordt 'groetenme'. Dit is een Brabantse dialectconstructie. Er kan ook nog een voornaamwoord achter gevoegd worden, zoals -s voor 'ze', modern Nederlands 'hen', waarbij achter -me de tussensklank -n- ingevoegd wordt: 'ik groet hen' wordt 'groetenmens'.
- De Sterrenzanger, Rufinus en de herders gebruiken vaak woorden met de letter ao. Dit is een dialectuitspraak, onder meer in het Brabants. Hij wordt uitgesproken als de /o/ in zone.

<i>Mod. spelling</i>	<i>Betekenis</i>	<i>Oorspr. sp.</i>	<i>Regel</i>	<i>Bron</i>
aldra	spoedig, weldra	aldra	OW 244	WNT
alevel	niettemin (klemtoon op de eerste e)	alevel	OW 89	WNT
als	alles	als	SG 48, OW 330	WNT
altemet	mogelijk, misschien	altemet	OW 328, 335	WNT
also dra	zogauw als... (Du. <i>nur ein wenig</i>)	also dra	OW 372	
beneerstigt	zich b. = ergens werk van maken	beneerstigt	OW 471	WNT s.v. benaarstigen
betracht	trachten, streven naar	betracht	OW 1337	WNT s.v. trachten
borgen: geborregd, borregt	lenen (eig. uitlenen)	geborrecht, borghtse	OW 275v	WNT s.v. borgen II
deuvenkaters	verduiveld	deuvenkaters	OW 382	WNT s.v. duivekater
dewijl	aangezien (zie ook wijl)	deweyl	OW 19	WNT
diedt	duidt (iets euvel duiden = iets slecht vinden)	diet	OW 438	WNT s.v. duiden MNW s.v. dieden
dra	spoedig, weldra	dra	OW 187	WNT
een reize	= ereis (zie aldaar): een keer	een reize	OW 462	WNT s.v. ereis
efter	later	efter	SG 6, OW 119, 541	MNW
enerlei	h.l. om het even (Du. <i>es gilt uns alles gleich</i>)	eenerlei	OW 173	WNT s.v. eenerlei

ereis	een keer	ereis	OW 111, 286, 498, 567	WNT
fluks	terstond; vlug	flux	OW 362	WNT
geborregd	zie: borgen	geborreght		
heentijen	vertrekken	heentyen	OW 102	WNT s.v. heentien
heul	bescherming, ondersteuning	heul	OW 107	WNT s.v. heul IV
in der brêe	uitvoerig	inder brêe	OW 336	WNT s.v. breed
Judeam	vierde naamval van Judea (Latijn)	Judeam	OW 71	
klaar	¹ zuiver ² helder	¹ klaôr, ¹ klaor, ² claer	SG ¹ 20, ¹ 375, ² 586	WNT
kraakt, kraken	kraken = h.l. kriecken, d.w.z. aanbre- ken van de dag ⁴⁵	kraekt, kraecken	OW 385, 386	WNT s.v. kraken II
krek	¹ precies zoals ² precies	kreck	SG ¹ 2, OW ² 215, ¹ 332	WNT
¹ kwansijs, ² kwansuis	^{1,2} uitroep van verbazing: 'is 't echt!?'	¹ kwansys, ² quansuys	OW ¹ 287, ² 371	MNW s.v. quans
láci	helaas	lacie	OW 149	WNT s.v. laci
	zie temaal	mael		
Mario	Maria, aangepast aan het rijm	Marieo	OW 238, 242 2x	
naarstelijk	naarstig, volijverig	naerstelyc	OW 36	WNT
neffens	naast	neffens	OW 398, 411, 421	WNT s.v. nevens
postuur	h.l. positie, gesteldheid (Du. <i>Gstalt</i>)	postuur	OW 148, 219	WNT
reis	zie: telken reis	reis		
	zie ereis	sallereis		
	zie ereis	sietereis		
snippende	striemende	snippende	OW 489	WNT
	zie zo	soot	OW 21	
spa	laat	spâ	OW 145, 295	WNT s.v. spade II
telken reis	elke keer	telken reis	OW 130	WNT s.v. telken II
temaal	¹ samen (vert. v. <i>in der Zahl</i>) ² immers (vert. v. <i>seiternals</i>)	te mael	OW ¹ 324, ² 439	WNT s.v. maal VII MNW s.v. mael I
temet	¹ h.l. op dit moment (vert. v <i>zur Zeit</i>) ² weldra	temet	OW ¹ 83, ² 236, 241	WNT

⁴⁵ In de Duitse traditie wordt gewezen op het dialectale *gragen*, bv. in het Fries, dat *grauen* = grijs worden betekent. Bij Schröer wordt echter het woord *krachen* gebruikt, waarvan 'kraken' de juiste vertaling is. Hij noemt in de voetnoot bij regel 385 dat ook het Käsmarker Weihnachtslied *krachen* heeft (Zie Schröer, *Deutsche Weihnachtspiele*, p. 159, r. 15 en noot). Het Bialer Weihnachtspiel, echter, heeft *grauen* (Schröer, *Deutsche Weihnachtspiele*, p. 82, r. 385 en noot).

temoet	tegemoet	temoet	OW 171, 299	WNT s.v. gemoet,
tierig	welvarend	tierigh	OW 517	WNT
tribuut	schatting, belasting	tribuut	OW 80, 90 194	WNT
vaak	slaap	vaeck	OW 389	WNT s.v. vaak I
vroede	wijs (wijze)	vroede	OW 46, 1329	WNT s.v. vroed
vroedschap	bestuursorgaan, te vergelijken met het college van burgemeester en wethouders	vroetschap	SG 29	WNT
vroet	vroegte (vermoedelijk zelf gemaakt, Du. <i>fru</i>)	vroet	OW 563	
welgemeit	vrolijk	welgemeyt	OW 429	MNW
werentlig	waarlijk (vermoedelijk eigen combinatie van werentlijk en werentig; Du. <i>warlich</i>)	werentlich	OW 556, 560	WNT s.v. warentelijk en warentig
wijl	aangezien (zie ook dewijl)	wyl	SG 22, OW 81, 121, 246	WNT s.v. wijl III
wit	doel	wit	OW 133	WNT s.v. wit III
zo ⁴⁶	die, dat (betrekkelijk voornaamwoord) (zie ook soot)	so (soot)	SG 31, OW 2, 21, 82, 150, 469	WNT s.v. zoo III 34
zwiepen	in flinke vaart rijden	zwiepen	OW 390, 391	WNT

⁴⁶ Niet van een asterisk zijn voorzien:

- ‘zo’ in de gebruikelijke betekenis van ‘aldus’: SG 28, OW 95, 96, 127, 129, 135, 146, 238 2x, 332, 373, 381, 393, 398, 411, 421, 434, 479, 485, 524, 589, zie WNT s.v. zoo I;
- ‘zo’ in de betekenis van ‘indien’, ‘als’ (protasis in conditionele zin): OW 66, 119, 1333, zie WNT s.v. zoo II 25; ‘zo’ in de betekenis van ‘dan’ (apodosis na ‘als’ in conditionele zinnen, ietwat een germanisme): OW 104, 1338, zie WNT s.v. zoo I 3;
- ‘zo’ in de betekenis van ‘zowel (+als)’, SG 18, OW 557, zie WNT sv. zoo II 31; ‘zo’ in de betekenis van ‘zoals’: (OW 140), zie WNT s.v. zoals.

OW 243-248

O Jozef, Maria's engelijn | nu is aldra, zingt gloria, | de minne daar binnen getogen | wijl wij gewinnen mogen | het kindekijn, | o Jesulijn.

De vertaling betekent zoveel als: O Jozef! Maria's engeltje is er bijna en zingt: "Gloria." De liefde komt binnen, omdat wij het kindje Jezus krijgen.

Vgl. echter de Duitse tekst: *O Josef, Marias engelein | das Gloria singt. Allda herein | die lieb ist eingedrungen | daß mir habn gewonnen | das kindalein | das Jesulein.*

Het begin hiervan luidt in vertaling: O Jozef, Maria's engel (d.w.z. Gabriël) zingt het Gloria (...).

OW 372-374

Zowaar, 't is wonder boven wonder, | alzo dra zien ik iets van onder | mijn hoed vandaan, of 'k en speur so felle licht. | Wat schijnt ginds voor een droomgezicht?

De vertaling betekent zoveel als: Zowaar, 't is wonder boven wonder: zo gauw ik onder mijn hoed vandaan kijk, bespeur ik een heel fel licht. Wat schijnt ginds voor een droomgezicht?

Vgl. de Duitse tekst: *I, wunder groß und wunder überaus, | ich schau nur ein wenig für den hut hinaus, | allbehend siech ich ein grofs und helles liecht, | was scheint dort vor ein gesicht?*

Bruinier vertaalt *nur ein wenig... allbehend* met 'alzo dra... of + en.'

BIBLIOGRAFIE

DUIJS - TEKSTUITGAVEN

- Marks, Reiner (ed., 1997). *Die Oberuferer Weihnachtsspiele nach Karl Julius Schröer und Rudolf Steiner: Anhand alter Quellen revidierte und ergänzte Fassung*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag.
- Pals, Leopold van der (1980⁷). *Lieder und Chöre zu den Oberuferer Weihnachtsspielen: Mit Klavierbegleitung. Spiele aus altem Volkstum mitgeteilt von Karl Julius Schröer*. Dornach: Philosophisch-anthroposophischer Verlag.
Oudere titel: *Lieder und Chöre mit Pianofortebegleitung zu den von Karl Julius Schröer u.A. gesammelten deutschen Weihnachtsspielen*, druk 1 (1919) - 6 (1974).
- Ritter, Heinz (tekst) & Ameln, Konrad (muzieknotatie) (1950). *Das Oberuferer Christgeburt- und Hirtenspiel mit einem Überblick über die Geschichte der Oberuferer Spiele* (Bärenreiter-Laienspiele 101). Kassel/Basel: Bärenreiter.
- Ritter, Heinz (tekst) & Ameln, Konrad (muzieknotatie) (1950). *Das Oberuferer Dreikönigsspiel: Mit einem Überblick über die Geschichte der Oberuferer Spiele; Mit einem Notenteil* (Bärenreiter-Laienspiele 102). Kassel/Basel: Bärenreiter.
- Ritter, Heinz (tekst) & Ameln, Konrad (muzieknotatie) (1951). *Das Oberuferer Paradeisspiel: Mit einem Überblick über die Geschichte der Oberuferer Spiele und kritischen Anmerkungen; - Mit einem Notenteil* (Bärenreiter-Laienspiele 103). Kassel/Basel: Bärenreiter.
- Schröer, Karl Julius (1862²). *Deutsche Weihnachtsspiele aus Ungarn [...]: Neue Ausgabe*. Wenen: Wilhelm Braumüller. Erste editie 1858. Leopoldstadt (Wenen): Keck.
- Schröer, Karl Julius (1918). *Christgeburtsspiel aus Oberufer bei Pressburg*. Leipzig: Breitkopf und Härtel.
- Schröer, Karl Julius & Haass-Berkow, Gottfried (1917). *Spiel vom Sündenfall: Paradeisspiel aus Oberufer bei Pressburg 14. Jahrhundert*. Leipzig: Breitkopf und Härtel.
- Schröer, Karl Julius (ed.) [& Steiner, Rudolf Ed.] (1981⁶). *Weihnachtsspiele aus altem Volkstum. Die Oberuferer Spiele*. Dornach/Schweiz Rudolf-Steiner-Verlag.
Eerste uitg. 1938 o.d.t. *Weihnachtsspiele aus altem Volkstum, die Oberuferer Spiele mit einer Ausprache von Rudolf Steiner herausgegeben von Marie Steiner*. Dornach : Philosophisch-anthroposophischer Verlag am Goetheanum
- Schröer, Karl Julius (ed.) [& Steiner, Rudolf Ed.] (1991). *Weihnachtsspiele aus altem Volkstum: die Oberuferer Spiele. Ausgabe mit zusätzlichen Regieangaben nach der Dornacher Inszenierung*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag.
Tekst identiek aan de vorige, maar met regieaanwijzingen.
- Sembdner, Helmut (1977). *Die Oberuferer Weihnachtsspiele im Urtext: Karl Julius Schroers Fassung von 1858 in Verbindung mit dem Andauer Handschrift und dem anonymen Erstdruck von 1693*. Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben.

DUIJS - OVER DE OBERUFERER SPELEN EN OVERIGE LITERATUUR

- Amanshauser, Helmut (1935). *Das Paradeisspiel von Oberufer*. Berlin: Langen/G. Müller.
- Benyovszky, Karl (1934). *Die Oberuferer Weihnachtsspiele, mit einer Kostümtafel und einem Anhang der Singweisen*. Bratislava-Pressburg: S. Steiner.
- Blöchl, A. (2001). Melodiarium zu Wilhelm Paillers Weihnachts- und Krippenliedersammlung herausgeg. in den Jahren 1881 und 1883 (Volksmusik in Oberösterreich Band 13/1). Wien: Böhlau.
- Bolte, Johannes (1926). *Drei märkische Weihnachtsspiele des 16. Jahrhunderts: 1. Heinrich Knaust 1541; 2. Christoph Lasius 1549; 3. Berliner Anonymus 1589, nebst einem süddeutschen Spiel von 1693*. Berlin: R. Hobbing.
- Bolte, Johannes (1884). Ein Spandauer Weihnachtsspiel 1549. In *Märkische Forschungen* 18, pp. 109-222.
- Arnold Blöchl (2001). *Melodiarium zu Wilhelm Paillers Weihnachts- und Krippenliedersammlung herausgeg. in den Jahren 1881 und 1883* (Volksmusik in Oberösterreich Band 13/1). Wien: Böhlau.
- Brandt, Hellmuth (1950). *Das Oberuferer Christgeburtsspiel: Mit alten Liedern*, München: Buchner.
- Emeritzky, Aurel A. (1970). Die Überlieferung der Oberuferer Weihnachtsspiele. In *Karpaten Jahrbuch: Kalender der Karpatendeutschen aus der Slowakei* 21, pp. 57vv.
- Flögel, Karl Friedrich & Ebeling, Friedrich Wilhelm, (1862), *Flögels Geschichte des Grotesk Komischen*, pp. 246-251, p. 462 n. 206 & afb. XVIII. Leipzig: Adolph Werl.
- Fürst, Karl Eugen (1977). *Das Oberuferer Christgeburtsspiel : Original-Aufzeichnung einer Inszenierung aus dem Jahre 1926: mit Beiträgen über das Paradeisspiel, Schuster- und Schneiderspiel, Beurlaubungslied, den Teufel-Spruch, die Rätselfragen und die Comedia 1693*. München: Uni-Druck.
- Garntner, Josephine (1933). *Am Feste Maria Lichtmeß*.
http://vlw1.dabis.org/PSI/redirect.psi&pageid=1513457825,001736&sessid=a15f-3f00-de4e-66f2&index=2&f_showitem=&fil_select=TIT&

- Hirschberg, Herbert (1929). Vom Mysteriencharakter der Weihnachtsspiele. In *Das Goetheanum* (22-12-1929).
- Horak, Karl (1940). *Burgenländische Volksschauspiele*. Wien/Leipzig: Adolf Luser.
- Jennsen, Ch[ristian?] (1964). *Spiele von Oberufer. Rückblick und Aufgabe*. Bonn [Hamburg?]: Bühne Morgenstern.
- Kinzil, Virgil (1974). Die Oberuferer Spiele in Rohr. In: *Karpaten Jahrbuch: Kalender der Karpatendeutschen aus der Slowakei*, pp. 33-38.
- Klein, Hans (1928). *Das Oberuferer Paradeisspiel in ursprünglicher Gestalt: nach der letzten Aufführung durch die Oberuferer Bauern mit allen Singweisen*. Kassel: Bärenreiter.
- Klein, Hans (1928-1929). Die Oberuferer Volksschauspiele. In *Die Singgemeinde* 5, pp. 81-87.
- Klein, Hans (1960). Die Weisen des Oberuferer Christgeburtsspiels. In: *Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes* 9, pp. 40vv.
- Klein, Hans (1962). Die Oberuferer Volksschauspiele. In *Karpaten Jahrbuch: Kalender der Karpatendeutschen aus der Slowakei* 13, pp. 50-57.
- Manherz, Karl (1986). Das Christgeburtsspiel und Paradeisspiel aus Zanegg/Mosonszolnok auf dem Heideboden. In *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* 15, pp.21-37.
- Marks, Reiner (ed., 1998). *Von den Oberuferer Weihnachtsspielen und ihrem geistigen Hintergrund: Wortlaute aus Vorträgen und Aufsätze von Rudolf Steiner. Texte von Karl Julius Schröer zu den Oberuferer Spielen. Berichte zu ihrer Auführungspraxis und weitere Materialien. Ergänzungs-band zur Textausgabe der Oberuferer Weihnachtsspiele*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag.
- Netolitzky, R. (1959). Die Weihnachtsspiele von Oberufer. Rückblick und Aufgabe, In *Südostdeutsche Vierteljahresblätter* 8, p. 124-130.
- Pals, Leopold van der (1986²/1948). Erinnerungen eines Musikers aus den Anfängen der Weihnachtsspiele. In *Ansprachen zu den Weihnachtsspielen aus altem Volkstum gehalten in Dornach 1915-1924 und ein Aufsatz Weihnachten 1922* (pp. 110-112). Dornach: Rudolf Steiner Verlag. = GA 274.
Oorsponkelijk verschenen in *Mitteilungen aus der anthroposophischen Arbeit in Deutschland 1948/6* (kerst)
- Probst, Franz (1976). Rudolf Steiner und die Oberuferer Spiele. In *Volksschauspiel, Volksstück, Mundarttheater: Überlieferung, Erneuerung und Umwandlung Güssinger Begegnung 1975: Ein Tagungsbericht*. Eisenstadt: [Josef Reichl-Bund], pp. 76-80.
- Sachs, Hans (1870/1548), Tragedia von schöpfung, fal und aufstreibung Ade auß dem paradeyß. In *Hans Sachs: Erster Band* (ed. A. Keller) pp. 19-52. Tübingen: H. Laupp. = Bibliothek des litterarische Vereins in Stuttgart CII.
- Schmidt, Leopold (1934). Der Oberuferer Spielkreis. In *Sudentendeutsche Zeitschrift für Volkskunde* 7, pp. 145-157.
- Schmidt, Leopold (1936). Das Volksschauspiel des Burgenlandes. In *Wiener Zeitschrift für Volksunde* 41, pp. 81-96.
- Schmidt, Leopold (1976). Oberufer und die Volksschauspiellandschaft Burgenland. In *Volksschauspiel, Volksstück, Mundarttheater: Überlieferung, Erneuerung und Umwandlung Güssinger Begegnung 1975: Ein Tagungsbericht*. Eisenstadt: [Josef Reichl-Bund], pp. 31-46.
- Schröer, Karl Julius (1855). Ein Weihnachtsspiel aus Ungern nach der Handschrift der Sternspielbruderschaft zu Kremnitz. In *Weimarische Jahrbuch für Deutsche Sprache, Litteratur und Kunst* 3, pp. 391-419. Hannover: Carl Rümpler/Weimar: Hermann Böhlau/Amsterdam: J. Müller.
- Schröer, Karl Julius (1856). Ein Paradeisspiel aus Oberufer in Ungern. In *Weimarische Jahrbuch für Deutsche Sprache, Litteratur und Kunst* 4, pp. 383-398. Hannover: Carl Rümpler.
- Schröer, Karl Julius (1858). *Nachtrag zu den Deutschen Weihnachtsspielen aus Ungarn*. Presburg: Carl Friedrich Wigand.
Oorspr. in 8. Jahresprogramm der Öffentlichen Oberrealschule Preßburg.
- Schröer, Karl Julius (1860). Die Deutschen Weihnachtsspiele in Oberufer in Ungarn. In *Faust: polygraphisch-illustrirte Zeitschrift für Kunst Wissenschaft Industrie und geselliges Leben* 7/9, pp. 140-144 & afb. 2. Leipzig: Adolph Werl.
- Schubert, Karl (1986²/1948). Erinnerungen an die Weihnachtsspiele.
In *Ansprachen zu den Weihnachtsspielen aus altem Volkstum gehalten in Dornach 1915-1924 und ein Aufsatz Weihnachten 1922* (pp. 107-110). Dornach: Rudolf Steiner Verlag. = GA 274.
Oorsponkelijk verschenen in *Mitteilungen aus der anthroposophischen Arbeit in Deutschland 1948/6* (kerst)
- Sembdner, Helmut (1963). Über die Oberuferer *Weihnachtsspiele*. Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben.
- Steffen, Albert (1922). Über die Weihnachtsspiele in Dornach. In *Das Goetheanum* (1-1922)
- Steffen, Albert (1929). Über das kultische Bild, das kultische Wort, die kultische Handlung. In *Das Goetheanum* (10-2-1929).
- Stegemann, Viktor (1942). Der Stern von Bethlehem im Oberuferer Weihnachtsspiel. In *Germanisch-romanische Monatsschrift* 30, pp. 73-86.
- Stein, Walter Johannes (1927). Die Mysterien der Asklepios. In *Natura* (april/mei 1927).

- Steiner, Rudolf (1992²/22-12-1910), Das Weihnachtsfest im Wandel der Zeiten.
 In *Wege und Ziele des geistigen Menschen: Lebensfragen im Lichte der Geisteswissenschaft* (pp. 229-248). Dornach: Rudolf Steiner Verlag. = GA 125.
- Steiner, Rudolf (1992²/27-12-1910), Die Julfestzeit, die Christfest-Symbole und die welthistorische Stimmung anthroposophischer Vorstellungsart.
 In *Wege und Ziele des geistigen Menschen: Lebensfragen im Lichte der Geisteswissenschaft* (pp. 249-263). Dornach: Rudolf Steiner Verlag. = GA 125.
- Steiner, Rudolf (1986²/1915-1924). *Ansprachen zu den Weihnachtsspielen aus altem Volkstum gehalten in Dornach 1915-1924 und ein Aufsatz Weihnachten 1922*. Dornach: Rudolf Steiner Verlag. = GA 274.
- Steiner, Rudolf (1961/24-12-1922). Von den volkstümlichen Weihnachtsspielen: Eine Christfest-Erinnerung.
 In *Der Goetheanum-Gedanke inmitten der Kulturkrise der Gegenwart: Gesammelte Aufsätze 1921-1925 aus der Wochenschrift «Das Goetheanum»* (pp. 113-117). Dornach: Rudolf Steiner Nachlaßverwaltung. = GA 36.
- Steiner, Rudolf (1961/31-12-1922). Zur Aufführung unserer volkstümlichen Weihnachtsspiele.
 In *Der Goetheanum-Gedanke inmitten der Kulturkrise der Gegenwart: Gesammelte Aufsätze 1921-1925 aus der Wochenschrift «Das Goetheanum»* (pp. 118-120). Dornach: Rudolf Steiner Nachlaßverwaltung. = GA 36.
- Streitfeld, Erwin (1976). Karl Julius Schröer (1825-1900). Leben und Werk. In *Volksschauspiel, Volksstück, Mundarttheater: Überlieferung, Erneuerung und Umwandlung Güssinger Begegnung 1975: Ein Tagungsbericht*. Eisenstadt: [Josef Reichl-Bund], pp. 47-66.
- Weinhold, Karl (1870²). *Weihnachtsspiele und Lieder aus Süddeutschland und Schlesien*. Graz: Leuschner und Lubensky.
- Wolf-Beranek, Hertha (1976), Das Verdienst von Dr. Hans Klein um die Oberuferer Weihnachtsspiele. In *Volksschauspiel, Volksstück, Mundarttheater: Überlieferung, Erneuerung und Umwandlung Güssinger Begegnung 1975: Ein Tagungsbericht*. Eisenstadt: [Josef Reichl-Bund], pp. 81-98.

NEDERLANDS - TEKSTUITGAVEN

- Beuger, Leonard (vert., 2001). *Het driekoningenspel uit Oberufer: prozavertaling*. Zutphen: z.n., 2001.
- Beuger, Leonard (vert., 2002). *Het kerstspel uit Oberufer: prozavertaling*. Zutphen: z.n., 2001.
- Beuger, Leonard (vert., 2002). *Het paradijsspel uit Oberufer: prozavertaling*. Zutphen: z.n., 2001.
- Bruinier, Sanne (vert.; s.d.). *Kerst spel: Uit Oberufer bij Preszburg [...] Spel van Christi geboorte en Herdersspel*. Driebergen-Rijsenburg: Zevenster.
- Bruinier, Sanne (vert.; s.d.). *Kerst spel: Uit Oberufer bij Preszburg [...] Spel van Christi geboorte en Herdersspel*. Zeist: Elri.
- Bruinier, Sanne (vert., 2016). *Het Driekoningenspel (VOK-Cahier nr. 17)*. [Driebergen-Rijsenburg:] Vereniging voor Vrije Opvoedkunst
 Redactie: W.F. Veltman
- Bruinier, Sanne (vert., 2016). *Het Kerstspel (VOK-Cahier nr. 16)*. [Driebergen-Rijsenburg:] Vereniging voor Vrije Opvoedkunst
 Redactie: W.F. Veltman
- Bruinier, Sanne (vert., 2016). *Het Paradijsspel (VOK-Cahier nr. 15)*. [Driebergen-Rijsenburg:] Vereniging voor Vrije Opvoedkunst
 Redactie: W.F. Veltman
- Bruinier, Sanne (vert.; 2013⁴). *Tekst en muziek van het kerstspel uit Oberufer*. Amsterdam: Pentagon.
 Redactie en overige vertalingen: Bart Muijres. Inleiding Hugo Pronk. Bevat ook Steiner, Rudolf (1961/24-12-1922) en Pals, Leopold van der (1986²/1948), zie aldaar
 Oorspronkelijke uitgave 1992. Amsterdam: Pentagon.
- Cielen, Luc (vert.; 1997). *Kerstspel uit Oberufer*. z.p.: z.n.
 Gepubliceerd op <http://cielen.eu/publicaties/toneel.html>

NEDERLANDS - OVER DE OBERUFERER SPELEN

- Beer., Ferdinand de (1961). Het kerstspel breekt door de ellende. In *Vrije Opvoedkunst* 24/2-3 (jan.), pp. 83-83 (uit Antwerpen).
- Gerretsen, L. (1974). Iets over de Kerstspelen. *Mededelingen van de Antroposofische Vereniging in Nederland* 29/11 (nov.), pp. 289v.
- Henny, A.C. (1951). Sanne Bruinier (1875-1951). In *Mededelingen van de Antroposofische Vereniging in Nederland* (dec.).

- Heydebrand, Caroline von (1949). Rhythme in het kinderleven in verband met de kerstspelen. In *Vrije Opvoedkunst* 13/2 (dec.), pp. 30-38 (vertaald door E.G.).
- Instituut voor Nederlandse Lexicologie (2015). *Geïntegreerde Taalbank*.
<http://gtb.inl.nl/>
 Bevat o.a. het *Middelnedderlandsch Woordenboek* en het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*.
- Knottenbelt, Johanna (1975). Nog iets over de Kerstspelen. In *Mededelingen van de Antroposofische Vereniging in Nederland* 30/1 (jan.), pp. 10-12. (reactie op Gerretsen 1974).
- Kuiper, W. (1951). Sanne Bruinier (1875-1951). In *Mededelingen van de Antroposofische Vereniging in Nederland* (dec.).
- Lehrs, E. (1975). [Redactionele opmerking met citaat uit zijn brief n.a.v. Gerretsen 1974]. In *Mededelingen van de Antroposofische Vereniging in Nederland* 30/1 (jan.), pp. 12v.
- Lofvers, W. (1979). Over het kerstspel. In *Mededelingen van de Antroposofische Vereniging in Nederland* 34/1 (jan.), p. 16.
- Laffrée, Matthieu B.A. (1947). Middeleeuwse kerstspelen. In *Vrije Opvoedkunst* 11/2 (dec.), pp. 40-45.
- Mulder-Seelig, Elisabeth (1939). De Oberufer kerstspelen. In *Vrije Opvoedkunst* 7/11 (dec.), pp. 5-8.
- Nyenrode-Smits, Th. Onnes van (1968). Het Paradijsspel. In *Mededelingen van de Antroposofische Vereniging in Nederland* (nov.).
- Nyenrode-Smits, Th. Onnes van (1970). "Het Paradijsspel" (vervolg). In *Mededelingen van de Antroposofische Vereniging in Nederland* (dec.).
- Rens-Portielje, Cornelia C. (1966). Leopold van der Pals (1884-1966). In: *Mededelingen van de Antroposofische Vereniging in Nederland* (mei).
- Schröer, Karl Julius et al. (1979). *Kerstspelen: Achtergrond en betekenis van de kerstspelen uit Oberufer*. Zeist: Vrij Geestesleven.
- Udo de Haes, Daniël (1958). Over het Paradijsspel (I). In: *Mededelingen van de Antroposofische Vereniging in Nederland* 13/11 (nov.), pp. 211-217.
- Udo de Haes, Daniël (1958). Over het Paradijsspel (II). In: *Mededelingen van de Antroposofische Vereniging in Nederland* 13/12 (dec.), pp. 225-233.
- Zeylmans van Emmichoven, W.H. (1951), Sanne Bruinier (1875-1951). In *Mededelingen van de Antroposofische Vereniging in Nederland* (dec.).

ANDERE TALEN

- Dotinga, Jan (1985). De Kryststikken út Oberufer. In *De Stim fan Fryslân* (dec.), pp. 236-239 (Fries).
- Eóry, Attila (1996). *Főrévi karácsonyi játékok*. Budapest: Eóry Attila (sic, Hongaars).
- Harwood, A.C. (2007³). *Christmas plays from Oberufer*. Forest Row: Sophia Books.
 Inl. door Hélène Jacquet. 1e uitg. 1944 (Engels).
- Hohlenberg, Johannes E. (1929). *Helligtrekongerspillet: julespil opført i Oberufer ved Pressburg IV*. Kopenhagen: Hjorths Tryk (Deens).
- Hohlenberg, Johannes E. (1925). *Hyrdespillet: julespil opført i Oberufer ved Pressburg III*. Z Kopenhagen: Hjorths Tryk. (Deens).
 herdr. 1983 zonder ondertitel Z.p. [Munke Bjergby] Brage
- Hohlenberg, Johannes E. (1926). *Kristi fødsels spillet: julespil opført i Oberufer ved Pressburg II*. Kopenhagen: Hjorths Tryk. (Deens). herdr. 1982 zonder ondertitel Z.p. [Munke Bjergby] Brage
- Hohlenberg, Johannes E. (1928). *Paradissspillet julespil opført i Oberufer ved Pressburg I*. Kopenhagen: Hjorths Tryk (Deens). herdr. 1981 zonder ondertitel Z.p. [Munke Bjergby] Brage
- Z.n. (z.j.). *Le Jeu des bergers d'Oberufer*. Z.p.: z. uitg. (Frans)
 Bevat ook: z.n. (z.j.). *Saint Pierre et le jongleur*. Z.p.: z. uitg.; z.n. (z.j.). *La légende de Roland: racontée pour les jeunes et annotée*. Stuttgart: E. Klett; Denjean, Alain (1985). *Jacquelin: histoire d'un orphelin à la fin du siècle dernier*. Stuttgart: Pädagogische Forschungsstelle beim Bund der freien Waldorfschulen. Denjean, Alain (1988). *La tarasque à Tarascon: le Midi de la France par un récit merveilleux*. Z.p.: C. Jaffke.
- Z.n. (2008). *Los tres Autos Navideños de Oberufer*. Z.p.: Tales y Tales (Spaans, met partituur).

Zie ook de bibliografie bij Puchner, Walter (2009). *Studien zur Volkskunde Südosteuropas und des mediterranen Raums*. Wien/Köln/Weimar: Böhlau, p. 267 n. 111, pp. 269v. nn. 134-138 (verwijzingen kloppen niet altijd).

Eveneens nuttig is de website van het *Österreichisches Volksliedwerk*: <http://www.volksliedwerk.at>